

บทที่ 2

แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิเคราะห์ระบบการส่งเสริมกิจกรรมวนศาสตร์ชุมชนของศูนย์ส่งเสริมการเพาะชำกล้าไม้และปลูกป่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ 1 (มหาสารคาม) ครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ศึกษาแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นพื้นฐานและแนวทางการศึกษาดังนี้ คือ

- 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับวนศาสตร์ชุมชน
- 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับระบบการส่งเสริม
- 2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการยอมรับนวัตกรรม
- 2.4 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.5 กรอบแนวคิดในการศึกษา

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับวนศาสตร์ชุมชน

2.1.1 ความหมาย

"วนศาสตร์ชุมชน" (Community Forestry) เป็นกลยุทธ์หนึ่งในการพัฒนาที่ควบคู่กับการแก้ปัญหาค่าเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้ โดยพยายามที่จะลดระดับความรุนแรงของความขัดแย้งระหว่างเจ้าของทรัพยากรป่าไม้คือ รัฐและประชาชนในชนบทที่พึ่งพิงทรัพยากรจากป่า ทั้งนี้ อยู่ภายใต้ความคาดหวังที่จะสามารถดำรงอยู่ควบคู่กันได้อย่างยั่งยืนทั้งระบบเศรษฐกิจและสังคมของมนุษย์และระบบของทรัพยากรธรรมชาติแนวทางปฏิบัติก็คือ การนำเอาวิชาการความรู้เกี่ยวกับการป่าไม้ ทั้งภูมิปัญญาดั้งเดิมและวิทยาการสมัยใหม่เข้าไปสู่สมาชิกในระบบสังคมที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นการกระตุ้นเตือนให้สมาชิกในสังคมได้ตระหนักถึงความสำคัญของระบบทรัพยากรธรรมชาติที่มีต่อระบบสังคม อันจะส่งผลให้ลดระดับความต้องการมาพบกันที่จุดแห่งความเหมาะสม ให้มนุษย์สามารถดำรงอยู่ได้และสามารถเข้าประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้ โดยที่ระบบทรัพยากรธรรมชาติก็สามารถที่จะดำรงอยู่ได้เช่นกัน

ความหมายของคำว่า "วนศาสตร์ชุมชน" FAO (1978) นิยามว่า วนศาสตร์ชุมชน รวมถึงกิจกรรมป่าไม้ใด ๆ ก็ตามที่ประชาชนมีส่วนร่วมตั้งแต่การปลูกป่าหรือการจัดการประจำหมู่บ้านในท้องถิ่นซึ่งขาดแคลนไม้ใช้สอยหรือของป่า จนกระทั่งถึงการปลูกต้นไม้ในไร่นาหรือสวนปารายย่อย (Farm Forestry) เพื่อขายไม้เป็นรายได้รวมถึงกิจการอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่ชั่วสักระยะจากไม้เป็นวัตถุดิบและกิจกรรมของหมู่บ้านหรือชุมชนในป่า แต่วนศาสตร์ชุมชนจะไม่รวมกิจการป่าไม้ที่เป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ หรือกิจการป่าไม้ที่ชุมชนได้รับผลตอบแทนเพียงเป็นค่าจ้างแรงงานเท่านั้น วนศาสตร์ชุมชนยังรวมถึงกิจกรรมอื่น ๆ ของรัฐที่กระตุ้นหรือช่วยเหลือกิจการป่าไม้ของท้องถิ่น (มณฑล จาเรญพฤกษ์, 2535:26)

เขาวลัทธิ อภิชาติวิมล (2535:145) กล่าวว่า วนศาสตร์ชุมชน เป็นกลยุทธ์การพัฒนาแบบหนึ่ง ซึ่งเชื่อว่าจะสามารถประนีประนอมความคิดเห็น ซึ่งขัดแย้งกันในเรื่องของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ โดยกระบวนการพัฒนานวนศาสตร์ชุมชนนั้นจะต้องให้ความสำคัญกับชุมชนและเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนและกลุ่มองค์กรในท้องถิ่น

มณฑล จาเรญพฤกษ์ (2535:26) กล่าวว่า วนศาสตร์ชุมชน คือ ยุทธวิธีในการจัดการที่ทาให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางด้านป่าไม้ ได้แก่ การปลูกป่า การบำรุงรักษาและป้องกัน รวมไปถึงการใช้ประโยชน์ป่าไม้อย่างยั่งยืน โดยมีเป้าหมายเพื่อยกระดับฐานะทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในท้องถิ่น ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสิ่งแวดล้อม

Cernea (1993:6) กล่าวว่า แนวคิดวนศาสตร์ชุมชน เป็นกลยุทธ์ในการดำเนินงานป่าไม้ ที่มีกิจกรรมการกระตุ้นเตือนประชาชนให้ปลูกต้นไม้ ส่งเสริมการปลูกต้นไม้ชนิดที่ให้ประโยชน์เอนกประสงศ์ เช่น ไม้กิน ไม้เสาะและทุ่งหญ้า เป็นต้น และมุ่งเน้นในการช่วยเหลือคนจนโดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อยที่ไม่มีที่ดินทำกิน

แม้ว่าจะมีผู้นิยามคำว่า "วนศาสตร์ชุมชน" ไว้หลายทรรศณะแต่หลักการของวนศาสตร์ชุมชนในภาพรวมก็มิได้มีความแตกต่างกันแต่อย่างใด กล่าวคือ มีหลักการพื้นฐานอยู่ที่การนำเอาความรู้ทางด้านวนศาสตร์หรือความรู้เกี่ยวกับการป่าไม้ ทั้งในด้านการป้องกันและด้านการผลิตเข้าไปใช้ในการพัฒนาชุมชนชนบท โดยมีวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกัน ซึ่งในหลักการพัฒนาโดยอาศัยวนศาสตร์ชุมชน นั้น จะต้องถือหลักเกณฑ์ของการพัฒนาชุมชนที่เป็นหลักสากลด้วยอย่างน้อย 3 ประการ คือ (อานวย คอวนิช, 2535:64)

1. เป็นความต้องการของประชาชน (Basic Needs of People) คือ จะต้องชี้แจงให้ประชาชนเป้าหมาย ได้ทราบถึงผลดีของการมีป่าไม้และผลเสียของการทำลายป่าไม้ อันจะมีผลกระทบต่อชุมชนและส่วนรวม จนกระทั่งประชาชนเกิดความรู้สึกว่า จะต้องช่วยกันพัฒนาหรือสร้างป่าขึ้นมาทดแทน โดยความสมัครใจ

2. เป็นความร่วมมือของราษฎร (People's Participation) หมายถึงการพัฒนาป่าไม้ หรือการสร้างป่าที่สมควรจะให้ราษฎรเป็นผู้ลงมือทำงานด้วยตัวเอง เพื่อให้เกิดความพึงพอใจในงานที่กระทำขึ้น เป็นการปลูกฝังความคิดในการทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบ

3. ให้เกิดความรู้สึกในความเป็นเจ้าของ (Sense of Belonging) หมายถึง การที่ประชาชนได้ทำหรือร่วมกันทำการพัฒนาป่าไม้ขึ้นมานั้น ควรอย่างยิ่งที่จะให้พวกเขามีสิทธิในการเป็นเจ้าของหรือให้เกิดความรัก ความหวงแหน อันจะส่งผลให้มีการทะนุบำรุงให้มีคุณภาพดีและมีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง

กิจกรรมของวนศาสตร์ชุมชน อาจจำแนกระดับการดำเนินการได้ 3 ระดับ คือ

1. ระดับครอบครัว คือ ให้แต่ละครอบครัวเป็นผู้ดำเนินการ เช่น ปลูกต้นไม้ในไร่นาของตนเองเป็น Farm Forestry ปลูกต้นไม้รอบบ้านเพื่อใช้สอยในครัวเรือนหรือเพื่อการค้า

2. ให้ชุมชนเป็นผู้ดำเนินการ เช่น ปลูกป่าประจำหมู่บ้าน (Village Woodlot) หรือจัดป่าใช้สอยของชุมชน เรียกกิจกรรมเหล่านี้ว่า "ป่าชุมชน" (Communal Forest)

3. รัฐหรือองค์กร เป็นผู้ดำเนินการเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่น เช่น จัดหมู่บ้านป่าไม้ จัดการหรือพัฒนาความเป็นอยู่ของชุมชนรอบแนวเขตอุทยานแห่งชาติ หรือ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ซึ่งเป็นพื้นที่แนวกันชน (Buffer Zone Management) เป็นต้น

โดยความแตกต่างขององค์ประกอบ 2 ปัจจัยที่สำคัญ คือกรรมสิทธิ์ในที่ดินและผู้จัดการกิจกรรม จึงสามารถจำแนกรูปแบบการดำเนินงานวนศาสตร์ชุมชนได้ 9 ระบบ คือ

1. เอกชนใช้ประโยชน์ที่ดินกรรมสิทธิ์ของตนเอง เพื่อดำเนินงานเกี่ยวกับวนศาสตร์ชุมชน เช่น การปลูกต้นไม้ตามหัวไร่ปลายนาและสวนป่าเอกชน เป็นต้น

2. เอกชนดำเนินงานวนศาสตร์ชุมชนบนที่ดินของชุมชน เช่น เอกชนเช่าที่ดินสาธารณะใช้ประโยชน์ในการปลูกต้นไม้

3. เอกชนดำเนินงานวนศาสตร์ชุมชนบนที่ดินของรัฐ

4. ชุมชนรวมกลุ่มกันดำเนินงานเกี่ยวกับวนศาสตร์ชุมชน บนที่ดินกรรมสิทธิ์ของเอกชน

5. ชุมชนดำเนินการงานวนศาสตร์ชุมชนบนที่ดินของชุมชน เช่น การปลูกป่าพื้นบนพื้นที่ดินสาธารณะของชุมชน

6. ชุมชนดำเนินการงานวนศาสตร์ชุมชนบนพื้นที่ดินของรัฐ

7. รัฐปลูกต้นไม้บนพื้นที่ดินเอกชน

8. รัฐปลูกต้นไม้บนพื้นที่ดินของชุมชน เช่น การสนับสนุนกล้าไม้ให้ชุมชนร่วมกันปลูกป่าบนพื้นที่ดินของชุมชน

9. โครงการของรัฐดำเนินการบนที่ดินของรัฐ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างประโยชน์ให้กับชุมชนหรือปรับปรุงสภาพแวดล้อมของส่วนรวม เช่น การปลูกต้นไม้ริมคูคลองและสองข้างทางสาธารณะ เป็นต้น

การดำเนินการงานวนศาสตร์ชุมชนตามรูปแบบที่แตกต่างกัน นั้น สมศักดิ์ สุขวงศ์ (2532: 44-45) มีตัวอย่างของรูปแบบการผลิตดังนี้คือ ป่าชุมชนสำหรับหมู่บ้าน (Village Woodlot or Communal Forest) ป่าชุมชนดังกล่าวนี้อาจเป็นป่าธรรมชาติหรือเป็นป่าที่ประชาชนร่วมกันปลูกสร้างขึ้นมาก็ได้ ทั้งนี้ ผลประโยชน์ที่ได้จากป่าชุมชนดังกล่าวจะต้องเป็นของชุมชนโดยส่วนรวม มิใช่เพื่อคนใดคนหนึ่งและชุมชนจะมีการจัดตั้งกลุ่มเพื่อการบริหารและจัดการ ซึ่งอาจทำได้หลายรูปแบบด้วยกัน คือ การปลูกเป็นสวนป่าบนพื้นที่สาธารณะ ปลูกต้นไม้ริมสองข้างทาง ปลูกต้นไม้ริมอ่างเก็บน้ำ หรือ ริมคลองส่งน้ำ หรือ ปลูกบนพื้นที่ดินวัด โรงเรียน สถานที่ราชการและที่ดินสาธารณะอื่น ๆ โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อการแก้ปัญหาการขาดแคลนไม้ใช้สอยในชุมชน หรือ ปลูกไม้โตเร็วเพื่อการค้าเป็นรายได้ของชุมชน รวมถึงการจัดการเพื่ออนุรักษ์สภาพแวดล้อมทางกายภาพมิให้เสื่อมโทรม เช่น เพื่อการป้องกันดินพังทลาย เพื่อป้องกันลมพายุ เพื่อฟื้นฟูสภาพที่ดินที่เสื่อมโทรมและเพื่อใช้เป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ เป็นต้น

2.1.2 รูปแบบการดำเนินการงานพัฒนาทางด้านป่าไม้ตามแนวทฤษฎีวนศาสตร์ชุมชน สามารถกระทำได้หลายรูปแบบด้วยกัน คือ

1) ป่าชุมชน

คนกับป่ามีความสัมพันธ์ต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน โดยเฉพาะชุมชนที่อาศัยอยู่ใกล้กับป่า โดยอาศัยป่าเป็นแหล่งปัจจัยสี่ที่สำคัญต่อคน ดังเช่น มนุษย์ยุคแรก ๆ พึ่งพิงป่าเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย ไม้ของป่าเป็นเครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรคและอาหาร เป็นต้น ยุคต่อมามนุษย์

มีวิทยาการก้าวหน้ามากขึ้น จึงได้มีการปรับเปลี่ยนทรัพยากรจากป่าออกมาใช้ประโยชน์ในรูปแบบต่าง ๆ มากขึ้น ในขณะที่จำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ ปริมาณการใช้ประโยชน์จากป่าก็เพิ่มมากขึ้นเป็นเงาตามตัว จนกระทั่งปัจจัยสภาพแวดล้อมบังคับมนุษย์ต้องการความเป็นระเบียบของสังคมที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า จึงจำเป็นต้องมีการกำหนดกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์จากป่าขึ้นมา เช่น บางชุมชนมีการตั้งกลุ่มเยาวชน ทาหน้าที่ป้องกันและรักษาป่าและบางชุมชนอาศัยความเชื่อทางไสยศาสตร์ เป็นเครื่องมือในการจัดการและดูแลรักษาป่า เป็นต้น การจัดการป่าโดยชุมชน เพื่อประโยชน์ของชุมชนในลักษณะนี้ เป็นรูปแบบการจัดการป่าไม้ดั้งเดิมแบบหนึ่ง ที่นำมาใช้เป็นแนวทางการพัฒนาป่าไม้ คือ "ป่าชุมชน"

ป่าชุมชน (Communal Forest) เป็นกิจกรรมส่วนหนึ่งของวนศาสตร์ชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าไม้ที่จัดแบ่งหรือกำหนดไว้ให้เป็นของชุมชน มีการจัดการโดยชุมชนและเพื่อชุมชน จะได้นำมาใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและถาวร ตามกฎเกณฑ์ที่ชุมชนกำหนดไว้ ทั้งนี้ จะต้องสอดคล้องกับความเชื่อและวัฒนธรรมของประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นสำคัญ (เกษมส แพรกทอง, 2536:137) ในความหมายนี้ ป่าชุมชนจึงเป็นป่าซึ่งประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารและการจัดการ ป่าชุมชน จึงเป็นสมบัติร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง ซึ่งสอดคล้องกับป่าชุมชน ที่หมายถึง พื้นที่ป่าที่ประชาชนใช้ประโยชน์จากต้นไม้วร่วมกัน การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนนั้น มีการใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม และที่สำคัญคือสามารถบริหารจัดการให้สนองความต้องการของชุมชนได้โดยชุมชนเอง ดังนั้น แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชนนั้น ย่อมหมายถึง แนวทางการดำเนินงานจัดการป่าไม้ โดยให้ประชาชนในชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมด้วยนั่นเอง ซึ่งวัตถุประสงค์ในการจัดการนั้นมีหลายประการ เช่น เพื่อช่วยการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เพื่อใช้เป็นแหล่งไม้ใช้สอย แหล่งไม้ฟืน แหล่งสมุนไพร และอาหาร เป็นต้น (บัวเรศ ประโชชัย, 2535:30)

รูปแบบของป่าชุมชนในประเทศไทยแบ่งออกเป็น 3 รูปแบบ คือ ป่าชุมชนแบบอนุรักษ์ หมายถึง การจัดการป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การใช้ประโยชน์มุ่งใช้ผลทางอ้อม เช่น ใช้เป็นแหล่งดูดซับน้ำ ป้องกันภัยธรรมชาติ ใช้เป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจและใช้เป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ เป็นต้น รูปแบบที่สองป่าชุมชนแบบเศรษฐกิจ หมายถึง ป่าชุมชนที่มีรูปแบบการจัดการเพื่อหวังผลตอบแทนทางด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นสวนป่าที่ชุมชนร่วมกันสร้างขึ้นมาบนพื้นที่สาธารณะ เช่น ป่าชุมชนโคกศิบ้า อำเภอบางบาล จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น

โรสุมนิสิย์ จังหวัดมหาสารคาม เป็นส่วนป่าที่กลุ่มราษฎรร่วมกันปลูกไม้ยูคาลิปตัสขึ้นมาไว้ เพื่อใช้เป็นรายได้ของชุมชน โดยมีคณะกรรมการกลุ่มหนึ่งบริหารจัดการเพื่อชุมชน และรูปแบบที่สาม ป่าชุมชนแบบเอนกประสงค์ หมายถึง ป่าชุมชนที่มีรูปแบบการดำเนินงาน เพื่อหวังผลตอบแทนทั้งทางด้านเศรษฐกิจและด้านการอนุรักษ์ ลักษณะป่าชุมชนแบบนี้ส่วนใหญ่มักจะเป็นป่าในสภาพธรรมชาติ ที่ชุมชนร่วมกันดูแลรักษาและใช้ประโยชน์อย่างระมัดระวัง มิให้เกิดผลกระทบต่อสถานภาพเดิมของป่า (โรจนล แพรกทอง, 2535:560)

ลักษณะการจัดการป่าชุมชนในชนบท แบ่งได้ 2 ลักษณะ คือ การจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยระบบความเชื่อ เช่น ความเชื่อในสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติและความเชื่อในหลักธรรมของศาสนา เป็นต้น การที่ชุมชนมีความเชื่อถึงในสิ่งดังกล่าวว่ามีอยู่จริงในสภาพป่าธรรมชาติ จึงส่งผลให้มนุษย์ระมัดระวังในการใช้ประโยชน์จากป่ามากยิ่งขึ้น เช่น การเข้าไปเก็บหาของป่าหรือฟันในป่าชุมชนจะต้องมีการกล่าวคำขอ เป็นต้น ในส่วนความเชื่อทางศาสนา นั้น พุทธศาสนาในอดีต ได้ใช้ความวิเวกในป่าเป็นแหล่งแสวงหาธรรม การนั่งสมาธิและเดินจงกรม ป่าจึงมีความสำคัญต่อพุทธศาสนา ประชาชนที่มีความศรัทธาต่อศาสนา ทำให้เกิดการรวมกลุ่มช่วยกันรักษาป่าที่อยู่ในเขตวัดไว้ได้ อย่างไรก็ตาม ในขณะที่ประชากรมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ความต้องการใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชนย่อมมีมากขึ้น ทำให้ทรัพยากรจากป่าชุมชนเริ่มลดปริมาณลงเป็นลำดับ จึงจำเป็นต้องสร้างกฎเกณฑ์เข้ามาช่วยควบคุมดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ร่วมกับความเชื่อต่าง ๆ ลักษณะการจัดการป่าชุมชนแบบที่สอง คือ การจัดการโดยอาศัยพลังกลุ่มทางสังคม ได้แก่ การจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยกลุ่มของชาวบ้านในชุมชน เป็นกลไกสำคัญในการวางแผนดำเนินการและการดูแลรักษา ซึ่งมีเป้าหมายการจัดการในเชิงอนุรักษ์และในเชิงการพัฒนา ลักษณะการจัดการป่าชุมชนเช่นนี้ แสดงให้เห็นถึงความมีศักยภาพในการบริหารจัดการป่าชุมชนโดยชุมชนและเพื่อชุมชน ผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องจะต้องให้ความสนใจ และเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนให้มากยิ่งขึ้น (วิยุทธ จารัสพันธุ์, 2535:37-41)

องค์ประกอบของป่าชุมชน ได้แก่ ที่ดิน ชุมชน และการจัดการ องค์ประกอบทั้งสามมีความสัมพันธ์ต่อกันตลอดเวลา ตามวัตถุประสงค์ของการจัดการป่าชุมชน กล่าวคือ ที่ดินเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับป่าชุมชน ปัจจัยเกี่ยวกับที่ดินที่สำคัญ ได้แก่ กรรมสิทธิ์ในที่ดินซึ่งจะมีอิทธิพลต่อการจัดการป่าชุมชน องค์ประกอบที่สองคือชุมชน ภายในชุมชนมีปัจจัยที่สำคัญคือ ผู้นำชุมชน กลุ่มหรือองค์กรประชาชนและปัจจัยที่สามคือ การมีส่วนร่วมของประชาชน ปัจจัยทั้งสามภายใน

ชุมชนนั้นจะมีผลต่อการจัดการป่าชุมชนเป็นอย่างมากทั้งในเชิงบวกและลบ องค์ประกอบสุดท้าย คือการจัดการป่าชุมชน หมายถึง กิจกรรมต่าง ๆ ที่จะทำทำให้ป่าชุมชนเกิดความมั่นคงและตอบสนองประโยชน์ให้กับชุมชนได้ตามต้องการ ซึ่งกิจกรรมนั้นมีขั้นตอนอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่การคัดเลือกพื้นที่เพื่อดำเนินการ การคัดเลือกพันธุ์ไม้ การเพาะชำกล้าไม้ การปลูกต้นไม้ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่ผลิตขึ้นมา ทั้งนี้ การจัดการโดยทั่วไปแล้วมักจะมีกำหนดระเบียบหรือกฎเกณฑ์ไว้อย่างชัดเจน ในการจัดการป่าชุมชนแต่ละแห่งนั้นมุ่งหวังที่จะแก้ไขความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าตามแนวคิดดั้งเดิมที่คนพึ่งพิงป่าธรรมชาติจนเกินศักยภาพของป่าที่จะตอบสนองได้ และเป็นผลทำให้ป่าเสื่อมโทรมลง แนวความคิดเกี่ยวกับป่าชุมชนนั้นมุ่งหวังทำการสร้างป่าชุมชนขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ที่สำคัญให้กับชุมชน อย่างน้อย 3 ประการ คือ

1. ทางด้านเศรษฐกิจ ป่าชุมชนช่วยยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจได้ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งได้แก่รายได้จากสวนป่าชุมชน รายได้จากการมีงานทำมากขึ้น ส่วนผลทางอ้อมคือการเก็บหาอาหาร ของป่า และไม้ฟืน เป็นต้น

2. ทางด้านสังคม ป่าชุมชนทำหน้าที่ช่วยสร้างระบบสังคมที่มีความมั่นคงมากขึ้น เช่น การจัดระเบียบทางสังคม การจัดตั้งกลุ่มและการรักษาระบบความเชื่อของชุมชน เป็นต้น

3. ทางด้านสิ่งแวดล้อม ป่าชุมชนจะทำหน้าที่สร้างสภาพแวดล้อมทางกายภาพให้กับชุมชน เช่น การรักษาความชื้นให้กับสภาพภูมิอากาศ การช่วยป้องกันภัยธรรมชาติและลดความรุนแรงของภัยธรรมชาติ เป็นต้น

ความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนด้วยประชาชนในชุมชน นั้น มีปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความสำเร็จในการดำเนินงานหลายปัจจัย ที่สำคัญ คือ การมีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของทรัพยากรและโอกาสการเข้าถึงในผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานป่าชุมชน เป็นต้น การจัดการป่าชุมชนขององค์กรในท้องถิ่นนั้น มีประเด็นที่สำคัญอยู่ 3 ประการ คือ ประการแรก การจัดการป่าชุมชนจะต้องสามารถตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนได้ แม้ว่าจัดการจะเน้นเรื่องอนุรักษ์ก็จะต้องเปิดช่องให้ประชาชนเข้าประโยชน์ได้ เพื่อเป็นแรงจูงใจให้เข้ามาร่วมกันดูแลรักษา ประการที่สอง การจัดการป่าชุมชนจะต้องมีกฎระเบียบที่ชุมชนเห็นพ้องต้องกันต่อการปฏิบัติงาน ซึ่งในการปฏิบัติจะต้องมีความยืดหยุ่นไม่เข้มงวดการดำเนินการให้เป็นไปตามกฎแต่อย่างใดเดียว ประการสุดท้าย คือ กฎเกณฑ์ของชุมชนที่ตั้งขึ้นนอกจากจะต้องสอดคล้องกับความเห็นของชาวบ้านแล้ว กฎเกณฑ์นั้นจะต้องสามารถปรับปรุง

เปลี่ยนแปลงได้เมื่อสถานการณ์เปลี่ยนแปลง โดยการตกลงร่วมกันของชาวบ้าน สรุปได้ว่าการจัดการป่าชุมชนนั้น ควรเป็นรูปแบบการกระจายอำนาจไปสู่ชุมชนเพื่อให้มีอำนาจในการบริหารและจัดการตามความเหมาะสมของระบบวัฒนธรรมของชุมชน ภายใต้การส่งเสริมและสนับสนุนจากผู้ที่อยู่ภายนอกชุมชน ทั้งนี้ เพื่อการจัดการป่าชุมชนนั้นจะดำเนินไปด้วยความสมัครใจและเป็นการขจัดปัญหาความขัดแย้งทางความคิด และการปฏิบัติระหว่างผู้ที่อยู่ภายนอกชุมชนกับผู้ที่อยู่ในชุมชนอีกประการหนึ่ง (วิยุทธ์ จารัสพันธุ์, 2535:42)

2) วนเกษตร

วนเกษตร เป็นรูปแบบหรือวิธีการที่จะจัดการการใช้ประโยชน์ที่ดิน เพื่อให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์ของวนศาสตร์ชุมชน "วนเกษตร" หมายถึงกลยุทธ์ เครื่องมือหรือวิธีการจัดการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างผสมผสานระหว่างกิจกรรมด้านการป่าไม้ การเกษตร หรือ การเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ใด ๆ ในเวลาเดียวกันหรือสลับเปลี่ยนหมุนเวียนกันไป เพื่อให้ได้ผลผลิตอย่างสม่ำเสมอตลอดไป (พิทยา เพชรมาก, 2536:356) ดังนั้น ระบบวนเกษตรจึงเป็นระบบการผลิตหนึ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นมาเลียนแบบระบบนิเวศธรรมชาติ มีมนุษย์เป็นตัวแปรที่สำคัญในการปรับระบบให้มีความสัมพันธ์กันด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งพืชและสัตว์บนพื้นที่ดินแห่งเดียวกัน โดยมุ่งเน้นให้มีระบบการผลิตที่เหมาะสมและสอดคล้องกับศักยภาพของชุมชน ทั้งนี้ จะต้องเป็นระบบการผลิตที่ไม่ทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติด้วย ซึ่งในการที่จะนำเอา ระบบวนเกษตรได้ดำเนินการในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง นั้น จะต้องพิจารณา 3 อย่างคือ ต้องเป็นการเพิ่มผลผลิต (Productivity) ต้องมีความยั่งยืนถาวร (Sustainability) และราษฎรในพื้นที่ยอมรับและปฏิบัติได้ (Adoptability)

สรุป กลยุทธ์ในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในสถานการณ์ที่ทรัพยากรป่าไม้เสื่อมโทรมนั้น แนวคิดวนศาสตร์ชุมชน จัดได้ว่า เป็นวิทยาการใหม่สำหรับชุมชนที่มีการพึ่งพิงป่า ซึ่งในแนวคิดนี้นักวิชาการหลายสาขาเชื่อมั่นว่าจะสามารถทำให้ระบบการผลิตของสังคมมนุษย์ มีความมั่นคงและยั่งยืนควบคู่ไปกับระบบทรัพยากรธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม ความแปลกใหม่ของแนวคิดนี้อาจเป็นอุปสรรคในทางปฏิบัติได้ เนื่องจากประชาชนทั่วไป อาจยังมีความเข้าใจไม่ชัดเจนในแนวคิด แต่หัวใจของหลักการวนศาสตร์ชุมชนนั้นอยู่ที่ประชาชน กลุ่ม และองค์กรในท้องถิ่น ได้เข้ามามีส่วนร่วมตัดสินใจและวางแผนการจัดการ

ทรัพยากรป่าไม้ใกล้ชุมชน มากน้อยเพียงใด ดังนั้น เพื่อการสร้างเสริมความรู้เกี่ยวกับการป่าไม้ตามแนวคิควนศาสตร์ชุมชน ำให้มีความชัดเจนต่อประชาชนในท้องถิ่นทั่วไป จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องดำเนินการเผยแพร่ข้อมูลและข่าวสารด้านกิจกรรมวนศาสตร์ชุมชน ำให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับระบบการส่งเสริม

2.2.1 ความหมาย

การส่งเสริม หมายถึง กระบวนการแลกเปลี่ยนความรู้ ความสามารถ ทักษะคิด และค่านิยมระหว่างบุคคลหรือกลุ่มที่มีความสัมพันธ์กัน เพื่อประโยชน์ในการปรับปรุงคุณภาพชีวิต และช่วยให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ งานส่งเสริม (Extension Work) เป็นกระบวนการที่มีความสำคัญในการพัฒนาการเกษตรและชนบทของประเทศ ครอบคลุมพื้นที่พลเมืองประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก และผู้อยู่อาศัยในชนบทยังด้อยโอกาสทางเศรษฐกิจและสังคม (สุรพล จันทราบัตย์, 2534: 38) ในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาที่ประสบปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรป่าไม้ นั้น มีความจำเป็นที่จะต้องให้ความสำคัญกับงานส่งเสริมป่าไม้อย่างจริงจังและต่อเนื่อง เนื่องด้วยงานส่งเสริมป่าไม้จะสามารถช่วยทำให้ประชาชนในชนบท มีความรู้และเข้าใจเกี่ยวกับความสำคัญของระบบธรรมชาติ ที่มีต่อระบบสังคมมนุษย์ อันจะส่งผลให้ลดภาวะการพึ่งพิงป่า หันกลับมาพึ่งพาตนเองมากขึ้น ซึ่ง รัชวาลย์ สุทธิศรีศิลป์ (2535: 20) กล่าวว่า การส่งเสริมป่าไม้ หมายถึง กระบวนการหรือวิธีการที่รัฐและหน่วยงานสาธารณะทั่วไป มีความพยายามร่วมกันส่งเสริมให้การสนับสนุนการพัฒนาป่าไม้ทั้งนี้ เพื่อยกระดับ/ปรับปรุงสถานะเศรษฐกิจและสังคมเกษตรกรรมรวมทั้งสิ่งแวดล้อมในชนบทให้ดีขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรที่อยู่ใกล้ ๆ หรือภายในขอบเขตพื้นที่ป่าไม้

2.2.2 ปรัชญาของการส่งเสริม

ปรัชญาการส่งเสริม คือ การมุ่งช่วยประชาชนให้สามารถช่วยเหลือพึ่งพาตนเองได้ ภาระกิจอันสำคัญยิ่งของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมก็คือ การให้การศึกษอบรมและกระตุ้นให้กลุ่มบุคคลเป้าหมายได้มีโอกาสนึกค้นหาสิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเอง เพื่อให้เกิดความเข้าใจและความชำนาญจนเชื่อมั่นว่าตนเองสามารถทำได้ในสถานการณ์จริง ในที่สุดกลุ่มบุคคลเป้าหมายนั้น

ก็จะพึ่งพาตนเองเป็นสำคัญ และเข้าร่วมกิจกรรมซึ่งอำนวยความสะดวกแก่กลุ่ม ทำให้มีความพึงพอใจมากขึ้น (สุรพล จันทราปัตย์, 2534:41) ดังนั้น ส่วนประกอบที่สำคัญในงานส่งเสริมจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการจัดตั้งนี้คือ ความรู้ความชำนาญ เทคนิคการแนะนำ ข่าวสาร การรู้จักความน่าเชื่อถือและการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นต้น

2.2.3 หลักการส่งเสริม

การดำเนินงานโครงการพัฒนาใดๆก็ตามที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาป่าไม้ จำเป็นจะต้องมีการกำหนดแผนงานส่งเสริมไว้ในระดับนโยบายที่ชัดเจน ซึ่งในแผนงานการส่งเสริม นั้น ควรที่จะมุ่งเน้น การปรับปรุงวิถีชีวิตและมาตรฐานการครองชีพของประชาชนที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ การวางแผนควรจะได้มีการวางแผนร่วมกัน ระหว่างประชาชนที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นการสนองความต้องการประชาชนและมีการกำหนดวัตถุประสงค์ทั้งระยะสั้นและระยะยาว การส่งเสริมเปรียบเสมือนการสื่อสารแบบสองทาง ที่มีการแลกเปลี่ยนข่าวสารและประสบการณ์ ซึ่งควรจะต้องมีความเป็นไปได้และเหมาะสมกับเงื่อนไขทางสังคม รวมถึงการดำเนินงานควรจะเป็นงานที่ให้ผลตอบแทนในระยะสั้น ทั้งทางด้านการเงินและการยกมาตรฐานการดำรงชีพ ซึ่งโดยทั่วไป มีหลักการดังนี้ คือ (สุรพล จันทราปัตย์, 2534:41-42)

1. การส่งเสริมต้องเริ่มจากสภาพที่เป็นจริงของกลุ่มบุคคลเป้าหมายและท้องถิ่น เพื่อที่จะตอบสนองความต้องการที่แท้จริงและแก้ปัญหาได้อย่างง่าย ตรงจุด และเกิดประสิทธิผล นั่นคือ เจ้าหน้าที่ส่งเสริม จะต้องเข้าใจกลุ่มบุคคลเป้าหมายและทราบปัญหาความต้องการของชุมชนในท้องถิ่นนั้นๆ เป็นอย่างดี แล้ววางโครงการตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของชุมชน และท้องถิ่น ทั้งช่วยแก้ปัญหาได้อีกด้วย

2. พื้นฐานสำคัญของการส่งเสริม คือ ความร่วมมือ ด้วยพลังของการร่วมมือกันนี้ ประชาชนจะสามารถตัดสินใจได้ว่า สิ่งที่เขาต้องการโดยแท้จริงนั้น คืออะไร ฉะนั้น ในการส่งเสริม จึงต้องกระตุ้นและสนับสนุนให้ประชาชนร่วมมือกันคิดและทำงานกันเป็นกลุ่ม เพื่อให้ได้สิ่งที่พวกเขาต้องการ

3. การส่งเสริม เป็นระบบการศึกษาด้วยความสมัครใจ ฉะนั้น การส่งเสริมจึงต้องเริ่มที่ผลประโยชน์ของกลุ่มบุคคลเป้าหมายก่อนเป็นเบื้องต้น แล้วจึงกระตุ้นจูงใจให้พวกเขาสนใจและร่วมกิจกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการ และเป็นประโยชน์แก่พวกเขาเป็นส่วนใหญ่

4. การถ่ายทอดที่ดีในการส่งเสริม ย่อมมาใช่วิธีการส่งเสริมหลายวิธีเข้าประกอบกัน ไม่มีวิธีการส่งเสริมวิธีใดที่ทำได้อย่างมีประสิทธิภาพในทุกสถานการณ์ ดังนั้น เจ้าหน้าที่ส่งเสริมจึงต้องศึกษาวิธีการส่งเสริมต่าง ๆ ให้กระจ่าง แล้วเลือกวิธีที่เหมาะสมที่สุดกับจุดมุ่งหมายและความสามารถในการรับของบุคคลเป้าหมายนั้น

5. โครงการและกิจกรรมที่ส่งเสริม ต้องให้สอดคล้องกับความพร้อมของชุมชนเป็นสำคัญ โดยมุ่งใช้ทรัพยากรที่มีอยู่หรือหาได้ในท้องถิ่นให้เป็นประโยชน์มากกว่าที่จะใช้ทรัพยากรนอกท้องถิ่น เพราะถ้ามุ่งใช้ทรัพยากรนอกท้องถิ่นแล้วก็จะกลายเป็นว่า ยิ่งส่งเสริมก็ยิ่งทำให้ชุมชนนั้นต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่น สิ่งอื่นที่หาไม่ได้ในท้องถิ่นมากขึ้นทำให้ความสามารถในการพึ่งพาตนเองของชุมชนด้อยไป หรือไม่มีทางพึ่งพาตนเองได้เลย

6. การดำเนินงานส่งเสริมต้องให้ผสมผสานกับกิจกรรมอื่น ๆ ที่บุคคลเป้าหมายเกี่ยวข้องหรือได้รับผลกระทบด้วย เพื่อให้เป็นที่ยอมรับของบุคคลเป้าหมายและชุมชนได้ง่ายและรวดเร็ว ทั้งอำนวยความสะดวกแก่พวกเขา ทำให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

7. เจ้าหน้าที่ส่งเสริม พึงตระหนักอยู่เสมอว่า เป้าหมายสูงสุดของการส่งเสริมคือการพัฒนาประชาชนให้สามารถช่วยตนเองได้ ฉะนั้นเจ้าหน้าที่ส่งเสริมจึงต้องช่วยทำให้ประชาชนมีความรู้ ความชำนาญ ตลอดจนเจตคติที่ดี ทำให้ประชาชนเกิดความเชื่อมั่นจนสามารถช่วยเหลือพึ่งพาตนเองได้

การส่งเสริมเกี่ยวกับแนวคิดหรือความรู้เกี่ยวกับวิทยาการสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความรู้เกี่ยวกับระบบการผลิตในสังคมเกษตรกรรม นั้น มีความจำเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากเกษตรกรมีโอกาสที่จะทำการคิดค้นในสิ่งแปลกใหม่ได้น้อยกว่ากลุ่มที่ทำการศึกษาวิจัย อย่างไรก็ตาม การส่งเสริมเผยแพร่ความรู้แนวใหม่ก็ไม่ได้มีจุดมุ่งหมาย เพื่อการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตแต่เพียงประการเดียว ผู้รับบริการจึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจกับความรู้ใหม่ นั้น ว่ามีความเหมาะสมและสอดคล้องกับการพัฒนาในด้านใดบ้าง เพื่อใช้เป็นแนวทางเลือกในการตัดสินใจที่จะยอมรับหรือปฏิเสธ กล่าวอีกนัยหนึ่งงานส่งเสริมเปรียบเสมือนผู้ประสานเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มผู้ค้นคว้าวิจัยกับกลุ่มผู้รับบริการ ซึ่งหมายถึง ประชากรเป้าหมาย โดยเจ้าหน้าที่ส่งเสริมจะทำหน้าที่รับเอาความรู้ หรือนวัตกรรมจากกลุ่มวิจัยไปถ่ายทอดให้กับกลุ่มผู้รับบริการ

2.2.4 การแพร่กระจายนวัตกรรม (Diffusion of Innovation)

การแพร่กระจาย (Diffusion) คือ เป็นกระบวนการที่นวัตกรรมได้มีการแพร่กระจายจากแหล่งประดิษฐ์ โดยผ่านสื่อทางใดทางหนึ่งไปสู่สมาชิกของระบบสังคมที่มีใช้แหล่งประดิษฐ์นวัตกรรม ซึ่งกระบวนการแพร่กระจายนวัตกรรมก็คือ การแพร่กระจายข่าวสารหรือการเผยแพร่ความรู้ใหม่ วิธีการปฏิบัติใหม่ ๆ เกี่ยวกับตัวนวัตกรรม โดยมีการวางแผนไว้ก่อน และมีวัตถุประสงค์ให้บุคคลเป้าหมายเกิดความรู้ใหม่ ๆ เกิดทางเลือกด้วยตนเอง ซึ่งอาจมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในเวลาต่อมา (Everett M. Rogers, 1983:5-7) กระบวนการแพร่กระจายสามารถเกิดขึ้นตลอดเวลา ตรงกับที่สังคมมนุษย์ยังคงมีการติดต่อสื่อสารกัน ซึ่งอาจเป็นการแพร่กระจายโดยมีการวางแผนมาก่อนหรือไม่มีการวางแผนมาก่อน และโดยปกติการแพร่กระจายมักจะมีอำนาจเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเสมอ ซึ่งสามารถแบ่งการแพร่กระจายได้เป็น 2 ระบบ คือ

1. การแพร่กระจายแบบรวมศูนย์อำนาจ (A Centralized Diffusion) หมายถึง อำนาจการตัดสินใจในการแพร่กระจายนวัตกรรมขึ้นอยู่กับส่วนกลาง เช่น ระบบราชการ เป็นต้น
2. การแพร่กระจายแบบกระจายอำนาจ (A Decentralized Diffusion) หมายถึง การกระจายอำนาจการตัดสินใจในการแพร่กระจายนวัตกรรมให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วม

นวัตกรรมประกอบด้วย 2 ส่วนคือ ส่วนประกอบที่เป็น Hardware ได้แก่ ส่วนประกอบของวัตถุ เครื่องมือหรือกายภาพของวัตถุ และส่วนประกอบที่เป็น Software ได้แก่ องค์ความรู้ที่เป็นพื้นฐานในการใช้ประโยชน์เครื่องมือ หรือวัตถุต่าง ๆ ของนวัตกรรม กระบวนการแพร่กระจายนวัตกรรมที่มีลักษณะการวางแผนไว้ก่อน นั้น มักมีการคาดหมายให้เกิดการยอมรับในตัวนวัตกรรมที่มีการนำไปเผยแพร่ ทั้งนี้ ผู้นำเอาความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมไปส่งเสริมหรือผู้กระตุ้นการเปลี่ยนแปลงจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถในการใช้กลยุทธ์ดำเนินงานได้เป็นอย่างดี การแพร่กระจายนวัตกรรมจากระบบวิจัยหรือแหล่งประดิษฐ์ไปสู่ระบบผู้รับบริการหรือกลุ่มประชากรเป้าหมาย นั้น มีองค์ประกอบดังนี้ คือ

- 1) นวัตกรรม (Innovation) คุณลักษณะนวัตกรรมมีผลโดยตรงต่อการแพร่กระจาย กล่าวคือ เมื่อมีการสื่อสารแล้วจะเป็นที่ยอมรับหรือไม่ยอมรับขึ้นอยู่กับค่าของนวัตกรรมเอง

2) ช่องทางสื่อสาร (Communication Channels) การที่นวัตกรรมจะถูกส่งไปสู่สมาชิกของสังคมได้ นั้น มีช่องทางสื่อสารได้ 2 ประเภท คือการสื่อสารโดยบุคคลและการสื่อสารมวลชน เช่น วิทยุ โทรทัศน์ เป็นต้น

3) ระยะเวลา (Time) เป็นตัวแปรที่สำคัญในกระบวนการแพร่กระจาย การที่บุคคลจะตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมนั้น นอกจากตัวนวัตกรรมและการสื่อสารจะมีความสำคัญแล้ว ระยะเวลา เป็นปัจจัยหนึ่งที่จะทำให้บุคคลยอมรับ ในตัวนวัตกรรมเร็วหรือช้า

4) ระบบสังคม (Social System) เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลโดยตรงต่อกระบวนการแพร่กระจาย เนื่องจากสังคมประกอบด้วยหน่วยย่อยต่าง ๆ ที่มีหน้าที่ในการดำรงรักษาสังคมไว้ให้ปลอดภัย เช่น ท้าหน้าที่แสวงหาและทำหน้าที่แก้ปัญหาสังคม เป็นต้น ดังนั้น การแพร่กระจายของนวัตกรรมย่อมมีความสัมพันธ์กับระบบสังคมด้วย หน่วยย่อยของระบบสังคมที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการแพร่กระจายนวัตกรรม ได้แก่บทบาทของผู้นำ หน่วยนํ้าการเปลี่ยนแปลง (Change Agent) และบุคคลเป้าหมาย เป็นต้น

การแพร่กระจายนวัตกรรมไปสู่ประชากรเป้าหมายในสังคมเกษตรกรรม นั้น มีความจำเป็นต้องมีการถ่ายทอดข่าวสารเกี่ยวกับลักษณะนวัตกรรม ทั้งส่วนที่เป็น Hardware และ Software ให้ประชากรเป้าหมายได้รับรู้และเข้าใจอย่างถ่องแท้ ดังนั้น กระบวนการแพร่กระจายการจึงมีความจำเป็นต้องอาศัยการติดต่อสื่อสารประเภทต่าง ๆ ควบคู่กันไปด้วย

2.2.5 การสื่อสาร (Communication)

การอาศัยอยู่ในระบบสังคมของมนุษย์ มีความจำเป็นอย่างหนึ่งที่จะต้องทำความเข้าใจกับบุคคลและกลุ่มอื่น ๆ ด้วย ทั้งนี้ เนื่องด้วยบุคคลหรือกลุ่มที่เราเกี่ยวข้องสัมพันธ์นั้นมีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของชีวิต ทั้งในทางตรงและทางอ้อม และเป็นไปได้ทั้งในด้านบวกและด้านลบ การมีความสัมพันธ์ต่อกันด้วยการสนทนาหรือการติดต่อกันโดยผ่านตัวกลาง เช่น สัญลักษณ์ ลายลักษณ์ ย่อมมีผลให้ทั้งฝ่ายผู้ส่งและฝ่ายผู้รับมีความเข้าใจในเนื้อหาสาระของข่าวสารที่ต้องการถ่ายทอดซึ่งกันและกัน กระบวนการต่าง ๆ นี้ เราเรียกว่า "การติดต่อสื่อสาร" ซึ่งการสื่อสารมีความสำคัญต่อการแพร่กระจายเทคโนโลยีหรือนวัตกรรมไปยังกลุ่มประชากรเป้าหมาย ซึ่งช่วยให้กระบวนการแพร่กระจายดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง

สุรางค์ จันทน์เอม (2529:100) กล่าวว่า การสื่อสาร (Communication) คือ การส่งและรับข่าวสารระหว่างกันและกัน อาจจะเป็นบุคคลต่อบุคคล กลุ่มต่อกับกลุ่มหรือบุคคลต่อกับกลุ่มก็ได้ ทั้งนี้ เพราะบุคคลในสังคมทุกคนจะต้องมีความสัมพันธ์ทางสังคมต่อกันอยู่ตลอดเวลา การสื่อสารเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่าการสื่อความหมาย ซึ่งพรรณราย ทรัพย์ะประภา (2529:147) กล่าวว่า การสื่อสาร การติดต่อสื่อสารหรือการสื่อความหมาย (Communication) หมายถึง กระบวนการที่นำเอาข่าวสาร เช่น ข้อเท็จจริง ความคิดเห็น ทัศนคติต่าง ๆ และความเข้าใจจากบุคคลหนึ่ง หรือหลายคนไปสู่บุคคลหนึ่งหรือหลายคน และ ในพจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาอังกฤษ - ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2524:71) กล่าวว่า การสื่อสาร หมายถึง กระบวนการส่งหรือการแลกเปลี่ยนภาวะเชิงจิตวิสัย เช่น ความคิด อารมณ์ และความเชื่อถือ โดยอาศัย ภาษา สัญลักษณ์ การเลียนแบบ การชักชวนให้คิด เป็นต้น การสื่อสารในระดับต่ำคือการสื่อสารระหว่างสัตว์มักเป็นเสียงร้องตามอารมณ์ หรือการเคลื่อนไหวทางร่างกาย ซึ่งเป็นของธรรมดาในกลุ่มสัตว์ระดับต่ำ การสื่อสารในระดับสูง เป็นการสื่อสารระหว่างมนุษย์ นั้นใช้ภาษาเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นสื่อที่สำคัญในการติดต่อทางสังคมของมนุษย์ สามารถแสดงอารมณ์ความคิด ความรู้สึก และความเชื่อร่วมกันได้ ดังนั้น การสื่อสารในระหว่างกลุ่มมนุษย์ จึงกลายเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดของการเป็นเอกภาพ การมีความต่อเนื่องกันและการจรรโลงรักษาวัฒนธรรม

การติดต่อสื่อสาร เป็นกระบวนการซึ่งผู้ที่เกี่ยวข้องได้สร้างสรรค์ และแลกเปลี่ยนข่าวสารซึ่งกันและกันเพื่อความเข้าใจที่ถูกต้องของทั้งสองฝ่าย ซึ่งความคิดหรือความรู้ใหม่ นั้น มีเนื้อหาข่าวสารที่ทำให้การแพร่กระจายมีคุณลักษณะพิเศษ แต่ในบางกรณีก็มีระดับความไม่แน่นอนแฝงอยู่ และความไม่แน่นอนนั้น จะเป็นทางเลือกที่กลุ่มประชากรเป้าหมายยอมรับหรือไม่ยอมรับในความคิดหรือความรู้ใหม่หรือนวัตกรรม ซึ่งระดับของความไม่แน่นอนของนวัตกรรมจะลดลงได้ ด้วยคุณลักษณะของนวัตกรรมนั้น ๆ ภายหลังจากมีการยอมรับนำไปทดลองใช้

การส่งเสริมเผยแพร่ความรู้ เกี่ยวกับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี หรือนวัตกรรมที่ได้จากการศึกษาหรือค้นคว้าหรือวิจัยเป็นกระบวนการที่สำคัญที่จะทำให้นักวิชาการกลุ่มเป้าหมายได้รับรู้ ซึ่งในการส่งเสริมนั้นก็จำเป็นที่จะต้องมีส่วนนำข่าวสารข้อมูลจากแหล่งต้นกำเนิด ไปสู่ประชากรเป้าหมายปลายทาง ซึ่งโดยทั่วไปแล้วกระบวนการถ่ายทอดเทคโนโลยี ประกอบด้วยระบบที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน 3 ระบบ คือ ระบบการวิจัย ระบบการส่งเสริม และระบบ

ของผู้รับบริการ (วิบุทธิ์ จารัสพันธุ์, ม.ป.ป.:1)

ผลงานจากระบบการศึกษาวิจัยที่ได้มาจะสามารถนำไปพัฒนา เพื่อสนองความต้องการ หรือแก้ปัญหาให้กับสังคมได้หรือไม่ อย่างนั้น จำเป็นที่จะต้องมีการถ่ายทอดเอาความรู้ จากผลการศึกษาไปสู่ชุมชนที่ต้องการพัฒนาและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง จึงนับได้ว่า เป็นการส่งเสริม ที่แท้จริง การที่ชุมชนจะยอมรับแนวทางการพัฒนาใหม่หรือไม่ปัจจัยที่สำคัญคือชุมชนได้รับความรู้ และมีความเข้าใจเทคโนโลยีใหม่มากน้อยเพียงใด การส่งผ่านข้อมูลหรือการสื่อสารจึงเป็นสิ่ง จำเป็น นับตั้งแต่การสื่อสารจากระบบการศึกษาไปสู่ระบบการส่งเสริม และนำไปสู่ระบบของ ผู้รับบริการ ซึ่งโดยปกติแล้วการสื่อสารที่เหมาะสมควรเป็นการติดต่อสื่อสารแบบ "สองทาง" (Two-Way Communication) มากกว่าการติดต่อสื่อสารแบบ "ทางเดียว" (One-Way Communication) (ดังภาพที่ 1)

องค์ประกอบในการสื่อสาร คือ แหล่งสาร สาร ช่องทางสื่อสาร ผู้รับสาร ผลที่เกิด จากการสื่อสาร และการสะท้อนกลับหรือปฏิกิริยาตอบสนอง

1. แหล่งสาร หมายถึง บุคคล กลุ่มคน ที่ทำงานร่วมกันเป็นองค์กร ที่พูด เขียน หรือ แสดงกิริยาท่าทางให้บุคคลอื่นหรือองค์กรอื่นทราบได้ โดยมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องคือ ทักษะในการ สื่อสาร ทักษะคิด ความรู้ และระดับของสังคมและวัฒนธรรม

2. สาร หมายถึง สิ่งเร้าที่แหล่งสารส่งออกไปยังผู้รับสาร มีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ สัญลักษณ์หรือรหัส เนื้อหาของสาร การปฏิบัติต่อสารและโครงสร้างของสัญลักษณ์ของสาร สารทุกสารไม่ว่าจะมีสัญลักษณ์แบบใดจะต้องมีเนื้อหาของสาร ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ผู้ส่งสารจะสื่อ ให้ผู้รับสารทราบ

3. ช่องทางสื่อสาร ผู้รับข่าวสารสามารถรับสารจากแหล่งสารได้ด้วยประสาทสัมผัส ทั้ง 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้นและร่างกายส่วนรับรู้การสัมผัส ในกระบวนการถ่ายทอดเทคโนโลยี จากระบบส่งเสริมไปยังกลุ่มประชากรเป้าหมาย นั้น อาจเลือกใช้ช่องทางการติดต่อสื่อสารได้ 2 ประการ คือ (วิบุทธิ์ จารัสพันธุ์,ม.ป.ป.:2)

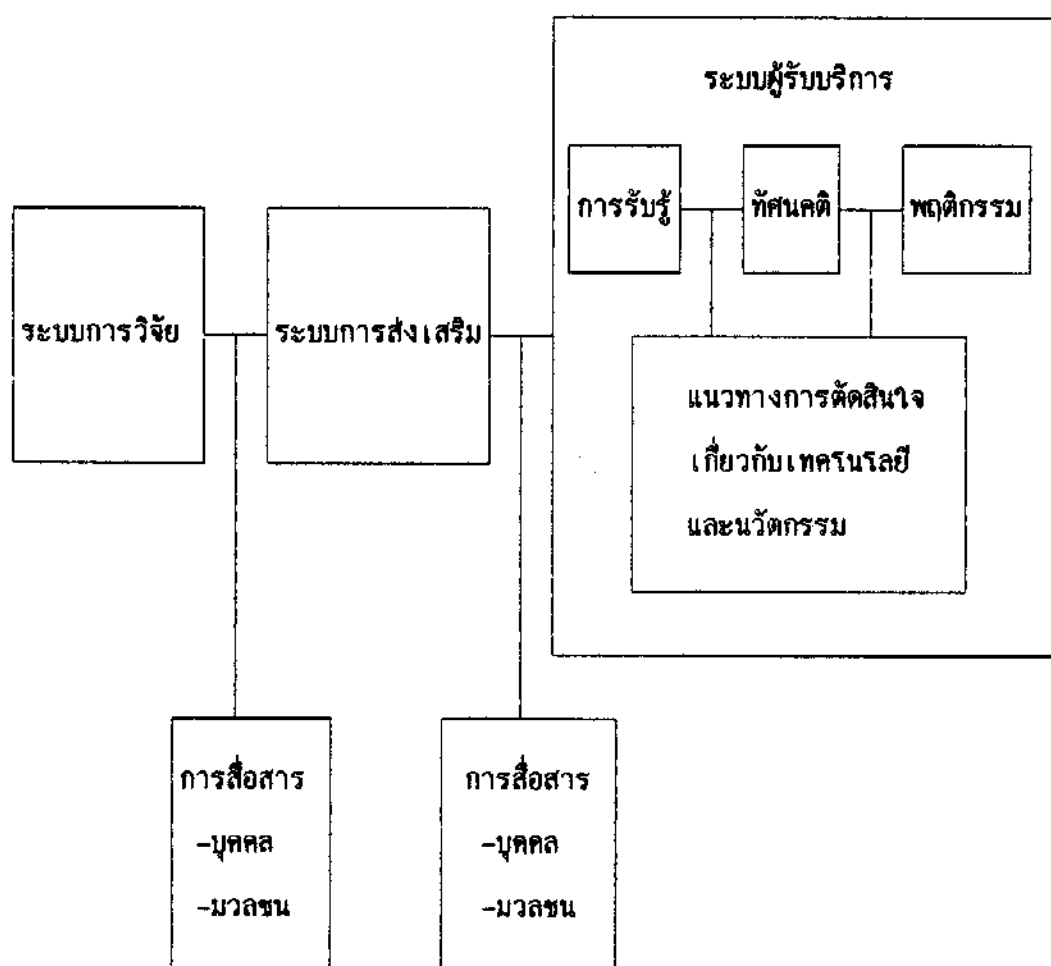
ก. การติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคล บุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการติดต่อสื่อสาร ระหว่างบุคคลคือ ผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change Agent) และผู้นำความคิด (Opinion Leader)

1) ผู้นำการเปลี่ยนแปลง เป็นบุคคลที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเกี่ยวกับการใช้

เทคโนโลยีและเป็นผู้เชื่อมระหว่างแหล่งสารกับกลุ่มประชากรเป้าหมาย

2) ผู้นำความคิดเห็น เป็นบุคคลที่อยู่ในกลุ่มประชากรเป้าหมายซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างผู้นำการเปลี่ยนแปลงกับกลุ่มประชากรเป้าหมาย

จ. สื่อสารมวลชน (Mass Media) เป็นระบบการติดต่อสื่อสารโดยผ่านช่องทางสื่อสารมวลชน เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ สิ่งตีพิมพ์ต่าง ๆ จะกระทำโดยหน่วยงาน ซึ่งรวบรวมกลั่นกรองและผลิตข่าวสารเพื่อเผยแพร่ให้ประชาชนได้ทราบ การสื่อสารด้วยสื่อมวลชนในระยะแรก เป็นระบบการสื่อสารทางเดียว จนกระทั่งสื่อมวลชนได้ให้ความสำคัญกับประชากรเป้าหมาย ได้มีส่วนในการส่งผลสะท้อนกลับ เช่น การประเมินรายการและเสนอความคิดเห็น จึงจะกล่าวได้ว่าเป็นการสื่อสารสองทาง

ภาพที่ 1 แสดงรูปแบบของกระบวนการถ่ายทอดเทคโนโลยีและนวัตกรรม

4. ผู้รับสาร เมื่อมีแหล่งสาร ผู้ส่งสาร ในการสื่อสารจึงจำเป็นต้องมีผู้รับสารซึ่งอาจเป็นบุคคล กลุ่ม หรือเป็นองค์กรก็ได้ จิตความสามารถในการรับสารนั้นขึ้นกับปัจจัยทางด้านทักษะในการสื่อสาร ทักษะคิด ความรู้และระดับของสังคมและวัฒนธรรมของผู้รับสาร

5. ผลของการสื่อสาร กระบวนการสื่อสารจะบรรลุผลตามความคาดหวังหรือไม่ก็ได้ เนื่องจาก มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องหลายปัจจัย ผู้รับสารอาจยอมรับหรือปฏิเสธสารก็ได้ เช่น การส่งเสริมความรู้ทางด้านพุทธศาสนาทางสถานีโทรทัศน์ต่าง ๆ ผู้รับสารอาจจะมีการยอมรับหรือปฏิเสธ ด้วยปัจจัยต่าง ๆ เช่น เนื้อสารน่าเชื่อถือหรือไม่ แหล่งสารน่าเชื่อถือเพียงใด และสังคมและวัฒนธรรมของผู้รับสารอีกประการหนึ่ง เป็นต้น

6. การสะท้อนกลับหรือปฏิกิริยาตอบสนอง ภายหลังจากกระบวนการสื่อสารไปถึงผู้รับสารแล้ว ไม่ว่าผู้รับสารจะยอมรับหรือปฏิเสธ ก็ย่อมมีปฏิกิริยาตอบสนองต่อสารในระดับตั้งแต่บวกไปถึงลบ

ในกระบวนการสื่อสารจะมีประสิทธิภาพมากน้อยเพียงใดนั้น ขึ้นกับปัจจัยองค์ประกอบของกระบวนการดังกล่าวควบคู่กับอุปสรรคหรือสิ่งขัดขวางต่าง ๆ ที่อยู่ระหว่างดำเนินการของกระบวนการแต่ละขั้นตอน เช่น ขั้นตอนการทำความเข้าใจกับเนื้อสารซึ่งสารจะต้องผ่านช่องสารไปสู่ผู้รับสาร อุปสรรคที่จะลดประสิทธิภาพการติดต่อสื่อสารคือการทำความเข้าใจหรือแปลความหมายผิดไปจากเจตนาของผู้ส่งสาร ความแตกต่างกันในภูมิหลังระหว่างผู้สื่อสารกับผู้รับสาร ทั้งในด้านพื้นฐานการศึกษาและความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี รวมถึงปัจจัยความซับซ้อนของหน่วยงานหรือองค์กร ซึ่งทำให้นักที่แพร่กระจายข่าวสารเป็นต้นว่า การบังคับบัญชาที่สลับซับซ้อนมากเกินไปก็อาจจะ เป็นเหตุให้การเดินทางของสารไม่สะดวกหรือเกิดความล่าช้าเสียหายได้

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการยอมรับนวัตกรรม (Adoption of Innovation)

2.3.1 ความหมาย

การยอมรับ (Adoption) หมายถึง การตัดสินใจที่จะใช้วิทยาการแผนใหม่และมีการใช้อย่างต่อเนื่อง และคำว่านวัตกรรม (Innovation) หมายถึง แนวความคิด แนวทางปฏิบัติหรือเป็นวัตถุที่สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ทั้งนี้ สิ่งเหล่านี้จะต้องเป็นของใหม่สำหรับผู้สัมผัสหรือผู้ใช้

การที่บุคคลจะยอมรับนวัตกรรม ที่เจ้าหน้าที่นำเสนอส่งเสริมเผยแพร่หรือไม่นั้น ประชากรเป้าหมายในระบบผู้รับบริการ จะต้องมีการรับรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมที่นำเสนอเผยแพร่ เพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับนวัตกรรม ขั้นตอนของการรับรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมนั้น บุคคลจะรับรู้ได้โดยอาศัยอวัยวะรับสัมผัส อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้นและผิวหนัง เป็นต้น ซึ่งสุรางค์ จันทน์เอม (2529:102) กล่าวว่า การรับรู้ คือ ขบวนการที่บุคคลได้รับประสบการณ์ต่าง ๆ จากบุคคลเหตุการณ์หรือวัตถุโดยอาศัยอวัยวะรับสัมผัส ในการรับรู้ของบุคคลมีความแตกต่างกัน ซึ่งจะขึ้นอยู่กับปัจจัยทั้งภายในและภายนอก ปัจจัยภายในได้แก่ ความรู้หรือประสบการณ์เดิม ความต้องการในการรับรู้และอิทธิพลของสังคม ส่วนปัจจัยภายนอกได้แก่ ความใกล้ชิดกับตัวนวัตกรรมและความต่อเนื่องในการกระตุ้นให้เกิดการรับรู้ ภายหลังการรับรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมแล้ว บุคคลจะมีการสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการรับรู้ เพื่อเป็นทางเลือกในการตัดสินใจ โดยปกติมักจะมีการนำเอาความรู้ที่ได้รับมาใหม่ ไปพิจารณาพร้อมกับองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมและ เกิดเป็นทัศนคติใหม่ต่อนวัตกรรมนั้น ๆ และในการที่บุคคลจะยอมรับนวัตกรรมใด ๆ ก็ตาม ย่อมมีองค์ประกอบที่สำคัญดังนี้ คือ ทัศนคติ การรู้จัก ลักษณะของนวัตกรรม แนวทางการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรม ประเภทการตัดสินใจเกี่ยวกับการยอมรับนวัตกรรม

2.3.2 ทัศนคติ (Attitude)

ทัศนคติ เป็นนามธรรมที่เกิดขึ้นภายหลังจากการที่บุคคลเรียนรู้และรับรู้สิ่งต่าง ๆ หรือปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น กลายเป็นความรู้สึกที่มีต่อสิ่งหรือปรากฏการณ์นั้นๆ และแสดงออกเป็นพฤติกรรมตามทัศนคติที่มีอยู่ ทัศนคติ หมายถึง ท่าทีหรือความรู้สึกที่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง แสดงออกต่อบุคคลด้วยกัน ต่อวัตถุหรือสถานการณ์ต่าง ๆ ซึ่งอาจเป็นในทางที่ดีหรือในทางบวก (Positive) และในทางไม่ดีหรือในทางลบ (Negative) หรืออาจเป็นกลาง (Neutral) ก็ได้ ทั้งนี้ ย่อมเกิดจากการเรียนรู้ของเขาสู่สิ่งต่าง ๆ (สุรางค์ จันทน์เอม, 2529:48)

ความหมายของทัศนคติ

มีผู้ให้ความหมายของคำว่าทัศนคติไว้หลายท่านด้วยกัน เช่น

Sherif & Sherif (1956) (อ้างใน สุรางค์ จันทน์เอม, 2529:49)

กล่าวว่าไว้ว่า

1. ทักษะเกิดจากการเรียนรู้ หรือประสบการณ์ต่าง ๆ ที่บุคคลได้รับ ไม่ใช่ติดตัวมาแต่กำเนิด ทักษะไม่ใช่แรงจูงใจทางร่างกาย (Psychological Drives) เช่น ความหิวเป็นแรงจูงใจทางร่างกาย แต่การเลือกกินอาหารบางชนิดเป็นเรื่องของการเรียนรู้ทางสังคม จึงนับเป็นเรื่องของทักษะ

2. ทักษะเป็นเรื่องที่คงทนพอสมควร แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงได้ก็จริง แต่บางอย่างที่ได้เรียนรู้จนกลายเป็นบุคลิกภาพที่มั่นคงแล้วก็ยากที่จะเปลี่ยนได้ เช่น การที่มีจิตใจรอบคอบอาศัยกัน ได้ปฏิบัติมาจนเนิ่นนานแล้วจะทำให้กระทำตนเป็นคนดูร้ายก็ทำได้ยาก

3. ทักษะนั้นเป็นความรู้สึกที่แสดงออกโดยตรงต่อสิ่งเร้าเป็นอย่างไร ๆ ไป เช่น การที่เราชอบพูดคุยกับคนบางคน แต่ส่วนบางคนเราก็ไม่อยากคบค้าด้วย แสดงว่าเรามีทัศนคติต่อบุคคลไม่เหมือนกัน

4. ทักษะ เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดลักษณะนิสัยที่แตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล เช่น บางคนชอบการแต่งกายสวยงาม บางคนชอบไปวัดเพื่อทำบุญแล้วก็ชอบความเป็นระเบียบเรียบร้อย ซึ่งแต่ละคนก็จะมีพฤติกรรมต่าง ๆ ออกมาตามความรู้สึกของตน

5. ทักษะของคนเรา จะมีต่อสิ่งเร้าอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ เช่น สถานการณ์ กลุ่มบุคคล สถาบัน แนวความคิด และจากเรื่องธรรมดาจนถึงเรื่องใหญ่ ๆ เช่น ความเป็นอยู่ของครอบครัว โรงเรียน จนถึงเรื่องราวในสังคมทั่วไป

โดยปกติมักพบว่า ทักษะของบุคคลส่วนมากมักจะได้รับอิทธิพลจากสภาพแวดล้อมทางสังคมที่บุคคลนั้น อาศัยอยู่ ดังนั้น ในการปฏิบัติงานด้านการส่งเสริมจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะต้องสร้างสภาพแวดล้อมทางสังคมให้เข้าสู่สภาวะที่ต้องการ ในการสร้างสภาวะให้เข้าสู่ความต้องการในงานส่งเสริมจึงจำเป็นต้องมีวิธีปฏิบัติงานที่เหมาะสม เป้าหมายควบคู่กันไปด้วย

2.3.3 การจูงใจ (Motivation)

แรงจูงใจ หมายถึง สภาวะที่อินทรีย์ถูกกระตุ้นให้แสดงพฤติกรรมเพื่อไปยังจุดหมายปลายทาง (Goal) นักจิตวิทยามีความเชื่อว่า มนุษย์หรือสัตว์ก็ตาม เมื่อตกอยู่ในสภาวะที่ได้รับการจูงใจ จะต้องมีความกระตือรือร้นในการที่จะกระทำกิจกรรมหรือแสดงพฤติกรรมเพื่อให้เกิดความสำเร็จ ซึ่งเป็นจุดหมายปลายทางที่ต้องการ (พรรณราย ทรัพย์ะประภา, 2529:41) แรงจูงใจจึงเปรียบเสมือนพลังอย่างหนึ่ง ที่จะช่วยให้บุคคลปฏิบัติงานในหน้าที่

ของตนให้สำเร็จตามความมุ่งหมายด้วยความเต็มใจ แรงจูงใจ จึงนับว่าเป็นกระบวนการที่สำคัญในการทำงานไม่ว่าบุคคลนั้นจะอยู่ในระดับใดก็ตาม เพราะแรงจูงใจจะเป็นแรงเสริมที่ทำให้บุคคลทำงานจนบรรลุผลสำเร็จและเป็นไปในทิศทางที่ถูกต้อง

ขั้นตอนการเกิดแรงจูงใจ (สูรางค์ จันทน์เอม, 2529:117) กล่าวว่า แรงจูงใจเกิดจากขั้นตอน 4 ขั้นคือความต้องการ (Needs) ซึ่งความต้องการนั้นเกิดจากที่ร่างกายและจิตใจขาดภาวะสมดุล เช่น ความต้องการอาหาร อากาศและน้ำ เป็นต้น และความต้องการสามารถแบ่งออกได้เป็น ความต้องการทางกาย (Physiological Needs) และความต้องการทางสังคม (Social Needs) เมื่อบุคคลมีความต้องการก็จะเกิดแรงขับ (Drive) คือเป็นภาวะที่บุคคลมีความกระวนกระวาย และเป็นแรงผลักดันให้บุคคลแสดงพฤติกรรม (Behavior) ต่างๆ ออกมาเพื่อไปสู่จุดหมายที่ต้องการ และเมื่อบุคคลได้กระทำสิ่งสนองความต้องการแล้วร่างกายก็จะลดแรงขับ (Drive Reduction) กลับเข้าสู่ภาวะปกติจนกว่าจะมีความต้องการเกิดขึ้นใหม่ บุคคลก็จะมีแรงขับและพฤติกรรมซ้ำกันใหม่ในตนเองเดียวกัน

จะเห็นว่าแรงจูงใจ นั้น มีจุดเริ่มต้นอยู่ที่ความต้องการทางกายและความต้องการทางสังคม เกิดเป็นแรงขับให้มีการแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ในอันที่จะสนองความต้องการทั้งทางกายและสังคมดังกล่าว ดังนั้นการส่งเสริมจึงมีความจำเป็นที่จะต้องสอดคล้องกับระดับ เพื่อให้เกิดความต้องการ ซึ่งจะส่งผลให้บุคคลแสดงพฤติกรรมออกมาในที่สุด การส่งเสริมที่ดีนั้น จึงควรเป็นกระบวนการการนำเอาเทคโนโลยีที่ดี และเหมาะสมเข้าไปแนะนำให้กับชุมชน เพื่อชุมชนสามารถนำไปใช้ในงานพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและสภาพแวดล้อมได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม การที่จะสร้างแรงจูงใจ ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากความต้องการดังที่กล่าวมาแล้วนั้น เพื่อความเหมาะสมและสอดคล้องกับชุมชน จึงมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาถึงระดับของความต้องการต่าง ๆ ตามที่มีผู้ศึกษาและสรุปไว้ ดังนี้ คือ

Abraham Maslow (อ้างใน สูรางค์ จันทน์เอม, 2529:120) เสนอแนะว่า ความต้องการของคนจะเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการจูงใจ ซึ่ง Maslow ได้แบ่งระดับความต้องการที่ก่อให้เกิดแรงจูงใจทั้งทางร่างกายและทางสังคม ดังนี้ คือ

1. ความต้องการทางร่างกาย (Physiological Needs) เป็นความต้องการขั้นแรกของมนุษย์ ซึ่งมีอำนาจรุนแรงมากกว่าความต้องการอย่างอื่น ได้แก่ ความต้องการทางด้านอาหาร อากาศ และการขับถ่าย เป็นต้น

2. ความต้องการความปลอดภัย (Safety Needs or Security) เป็นความต้องการที่พัฒนาขึ้นมา เพื่อความต้องการทางด้านร่างกายอย่างเพียงพอแล้ว เช่น ความต้องการความคุ้มครอง ความอบอุ่นทางร่างกาย และการให้ความมั่นคงว่าจะมีงานทำ เป็นต้น

3. ความต้องการความรักและการยอมรับจากผู้อื่น (Love and Belongingness Needs) เมื่อมนุษย์รู้สึกมีความปลอดภัยและมีความอบอุ่นทางกายและใจแล้ว จึงเกิดเป็นความต้องการทางด้านความรักและการยอมรับ เช่น ความต้องการความรักจากบิดา มารดา และกลุ่มเพื่อน เป็นต้น

4. ความต้องการยกย่องนับถือจากตนเองและผู้อื่น (Self-Esteem Needs) นอกจากภาวะการยอมรับจากผู้อื่นแล้ว มนุษย์ก็ยังมีความต้องการที่จะได้รับการยกย่องและนับถือในความสามารถของตนอีกด้วย

5. ความต้องการเข้าใจตนเองอย่างถูกต้อง และประสบความสำเร็จ (Self-Actualization Needs) เป็นความต้องการขั้นสูงสุดของบุคคล เช่นความต้องการมีชื่อเสียง ต้องการเป็นผู้มีความสามารถและต้องการแสดงความสามารถของตนให้เป็นที่ประจักษ์ เป็นต้น

6. ความต้องการแสวงหาความรู้ความเข้าใจ (Need to Know and Understand) เป็นความต้องการด้านเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจในสิ่งต่างๆ ของตนให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

7. ความต้องการซาบซึ้งในสิ่งต่าง ๆ (Aesthetic Needs) ได้แก่ความต้องการทางด้านจิตใจที่จะมีความซาบซึ้งต่อสิ่งสวยงาม เช่น ศิลปะ ดนตรี และความงามทางธรรมชาติ เป็นต้น

ตามความคิดของ Maslow สรุปได้ว่า เมื่อความต้องการเบื้องต้นของบุคคลได้รับการตอบสนองความต้องการขั้นต่อไป ก็จะเกิดขึ้นมามีลักษณะคล้ายขั้นบันไดและระดับความต้องการจะมีเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ จนกระทั่งถึงระดับสูงสุดได้แก่ ความต้องการที่มาจากการพัฒนาความสามารถของตน และการเข้าใจตนเอง

Herzberg and other, 1959 (อ้างในพรรณราย ทรัพย์ะประภา, 2529:53) ได้ทำการศึกษาและวิจัยเกี่ยวกับแรงจูงใจ โดยการสัมภาษณ์นักบัญชีและวิศวกรจากโรงงาน ซึ่งสรุปไว้ว่า มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึกดีและไม่ดี ของพนักงานมีอยู่ 2 ประเภท คือ ปัจจัยสุขอนามัย (Hygiene Factors) และปัจจัยตัวกระตุ้น (Motivator Factors)

ปัจจัยสุขอนามัย ซึ่งได้แก่ นโยบาย การบริหาร การบังคับบัญชาหรือความสัมพันธ์กับผู้ร่วมงาน ชีวิตความเป็นอยู่ส่วนตัว ความสัมพันธ์กับผู้ใต้บังคับบัญชา สถานะและความมั่นคง เป็นปัจจัยที่มีได้มีผลต่อการจูงใจให้เพิ่มผลผลิตให้กับงานแต่อย่างใด ส่วนปัจจัยตัวกระตุ้นซึ่งได้แก่ ความสำเร็จ การยอมรับนับถือ ลักษณะของงานโดยตัวของมันเอง ความรับผิดชอบ ความเจริญก้าวหน้า และความเจริญงอกงามในตนเองและในอาชีพ นั้น เป็นปัจจัยที่เป็นตัวกระตุ้นให้คนทำงานมีความรู้สึกรักในด้านบวก กล่าวคือ เป็นสิ่งจูงใจต่อการเพิ่มขึ้นของผลผลิตของผู้ใต้บังคับบัญชา อย่างไรก็ตาม ก็จะละเลยปัจจัยสุขอนามัยไม่ได้ เนื่องจากมีความสำคัญต่อการบำรุงรักษาระบบให้มีความสมดุลอยู่ได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งหากว่าขาดหายไปก็ย่อมที่จะก่อให้เกิดความไม่พึงพอใจในงานที่ทำได้

โดยปกติงานส่งเสริมความรู้ที่ได้ถูกคิดค้นขึ้นมาใหม่ นั้น มีความจำเป็นต้องอาศัยการติดต่อสื่อสารเพื่อถ่ายทอดความรู้ให้กับประชากรเป้าหมาย และอาศัยการจูงใจเป็นเครื่องมือในการเพิ่มประสิทธิภาพด้วย เพื่อเป็นการกระตุ้นให้เกษตรกรเกิดการตื่นตัวมีความต้องการที่จะรับรู้สูงขึ้น ในที่สุดก็จะส่งผลให้มีการยอมรับนวัตกรรมในอัตราที่สูงด้วยเช่นกัน ในทางอ้อมเดียวกัน การดำเนินงานส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนให้กับประชาชนในชุมชนชนบท นั้น จะต้องคำนึงถึงปัจจัยทั้งกระบวนการการดำเนินงานของหน่วยงานต่าง ๆ ด้วย เช่น ความรับผิดชอบ และการดูแลเอาใจใส่ในหน้าที่การงาน เพื่อให้ประชาชนยอมรับและนับถือ อันจะส่งผลกระตุ้นให้ประชาชนยอมรับในเทคโนโลยีหรือนวัตกรรมที่นำมาแนะนำสูงขึ้น เป็นต้น

การส่งเสริมงานวนศาสตร์ชุมชน ให้กับเกษตรกรที่มีระบบการผลิต เป็นสังคมเกษตรกรรม จะพบว่า เป็นระบบการผลิตขนาดเล็ก ๆ ที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบใหญ่ มีสภาพแวดล้อมที่สำคัญคือ สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม และสภาพแวดล้อมทางนิเวศวิทยา ซึ่ง Shaner; Philipp and Schmeih, 1973 (วิทยุ จารัสพันธุ์, 2534:27) กล่าวว่า ปัจจัยที่อาจมีผลต่อพฤติกรรมยอมรับเทคโนโลยีของเกษตรกรนั้น อาจแบ่งได้เป็น 4 ประเภท คือ

1. ปัจจัยทางด้านกายภาพ (Physical Factors) เช่น ลักษณะของดิน น้ำ และสภาพของอากาศ
2. ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ (Economic Factors) หมายถึง จำนวนและคุณภาพของทรัพยากรที่เกษตรกรมีอยู่ รวมตลอดถึงโอกาสที่เกษตรกรสามารถจะได้นำ ซึ่งทรัพยากรและโครงสร้างทางเศรษฐกิจ (Economic Infrastructure) เช่น ภาวะราคา

และตลาดของผลผลิต บริการด้านสินเชื่อ

3. ปัจจัยทางด้านสังคม (Social Factors) เช่น สภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมกลุ่ม เชื้อชาติและศาสนา ซึ่งอาจมีผลต่อบุคลิกภาพส่วนบุคคล

4. ปัจจัยทางด้านเทคนิค (Technical Factors) ได้แก่ โอกาสการได้รับข่าวสารเกี่ยวกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ จากองค์การที่ทำงานที่ส่งเสริมการเกษตร

นอกจากปัจจัยทางด้านสภาพแวดล้อมดังกล่าวนี้ จะมีผลต่อพฤติกรรมการยอมรับเทคโนโลยีและนวัตกรรมของเกษตรกรแล้ว คุณลักษณะของเทคโนโลยีหรือนวัตกรรมเองก็มีอิทธิพลต่อการยอมรับด้วยเช่นกัน

2.3.4 ลักษณะของนวัตกรรม

ลักษณะของนวัตกรรมเป็นส่วนสำคัญที่จะศึกษาว่า ประชากรเป้าหมายมีการรับรู้หรือให้ความหมายต่อนวัตกรรมที่แพร่กระจายเข้ามาในสังคมนั้นอย่างไร การศึกษาการรับรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมของประชากรเป้าหมาย ขึ้นอยู่กับพื้นฐานความเชื่อที่ว่า มนุษย์ทุกคนมีเหตุผลของตนเองที่จะคิดหรือเลือกสรรสิ่งที่ตนเห็นว่า มีประโยชน์และเข้ากับบรรทัดฐาน ค่านิยมของสังคมได้ ลักษณะของนวัตกรรม จึงเป็นตัวบ่งชี้ที่สำคัญที่ทำให้ประชากรเป้าหมายเกิดทางเลือกในการตัดสินใจที่จะยอมรับหรือปฏิเสธ

ลักษณะของนวัตกรรม ที่มีผลต่อการยอมรับของบุคคล ได้แก่

- 1) ผลประโยชน์ตอบแทน (Relative Advantages) หมายถึง เมื่อเปรียบเทียบกับของเดิมแล้ว จะมีประโยชน์มากกว่าทั้งทางด้าน เศรษฐกิจและสังคม
 - 2) ความสอดคล้องกับค่านิยม (Compatibility) หมายความว่า นวัตกรรมจะต้องไม่ขัดแย้งหรือละเมิดกับหลักศีลธรรมหรือความเชื่อเดิม
 - 3) ความสลับซับซ้อน (Complexity) โดยทั่วไปนวัตกรรมมีความยุ่งยากซับซ้อนมากกว่าเทคโนโลยี
 - 4) สามารถทดลองนำมาใช้ได้ (Triability) นวัตกรรมมีคุณลักษณะที่ไม่แน่นอนการรับประโยชน์อยู่ในช่วงความเสี่ยง
 - 5) สังเกตเห็นได้จากการทดลอง (Observability) นวัตกรรมจะเป็นผลชัดเจนหลังจากการทดลอง รับประทาน
- ในขณะที่บุคคลมีการศึกษาเกี่ยวกับคุณลักษณะของนวัตกรรมนั้น มีกระบวนการหนึ่ง

ที่ดำเนินควบคู่กันเพื่อประกอบการตัดสินใจ กระบวนการนั้นก็คือ แนวทางการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรม

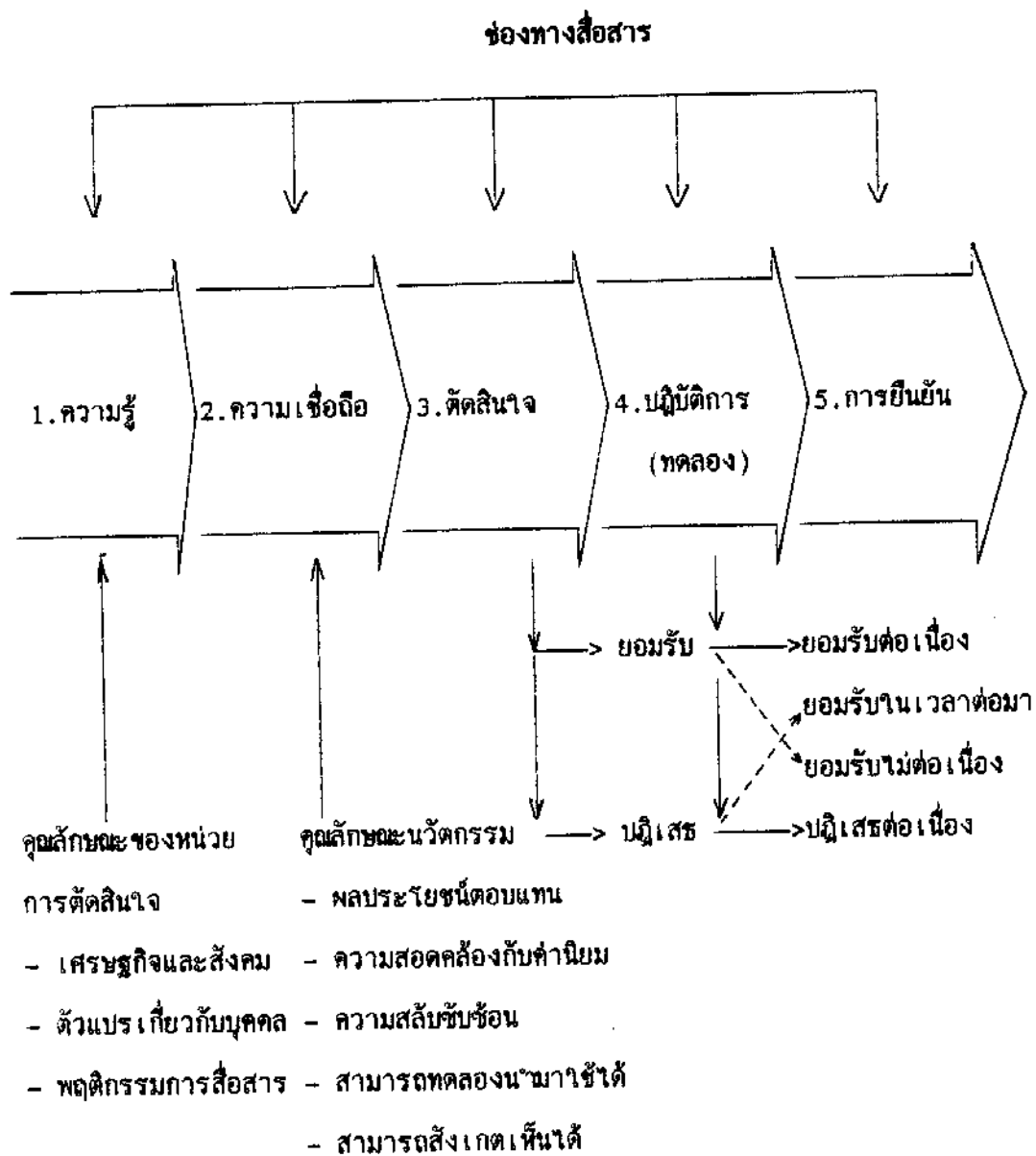
2.3.5 แนวทางการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรม

แนวทางการตัดสินใจทางด้านนวัตกรรม หมายถึง แนวทางที่บุคคลได้ส่งผ่านความรู้เบื้องต้นของนวัตกรรม เพื่อก่อให้เกิดทัศนคติต่อนวัตกรรม การตัดสินใจยอมรับหรือปฏิเสธ การนำความคิดใหม่ไปใช้ดำเนินการและเพื่อยืนยันการตัดสินใจ ซึ่งในแนวทางการตัดสินใจทางด้านนวัตกรรม นั้น ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน คือ (Rogers, 1983:163-209 ดังภาพที่ 2)

1. ความรู้ (Knowledge) ได้แก่ การที่บุคคลได้รับรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมที่มีอยู่ และได้รับความรู้ทางงานอย่างไร ความรู้ที่สำคัญก็คือ การรู้ถึงข้อมูลเกี่ยวกับนวัตกรรมและการรู้ว่ำนวัตกรรมทำงานอย่างไร โดยปกติความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมนั้นจะแบ่งผู้รู้ออกเป็นสองฝ่าย คือ ผู้ที่รู้ก่อน และผู้ที่รู้ทีหลัง ผู้ที่รู้ก่อนส่วนมากจะมีลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมที่ดีกว่า เช่น สถานภาพทางสังคมที่สูงกว่า มีการติดต่อระหว่างบุคคลที่มากกว่า มีการสัมผัสกับผู้นำการเปลี่ยนแปลงมากกว่า มีความร่วมมือทางสังคมที่มากกว่าและเป็นผู้ที่มีความกว้างขวางมากกว่า เป็นต้น

2. ความเชื่อถือ (Persuasion) ได้แก่ การที่บุคคลเกิดมีทัศนคติทั้งชอบและไม่ชอบต่อนวัตกรรม บุคคลจะเริ่มมีส่วนร่วมกับการนวัตกรรมอย่างเต็มใจมีการแสวงหาข้อมูลเกี่ยวกับนวัตกรรม คุณสมบัติสำคัญสามประการ สำหรับบุคคลในขั้นตอนของความเชื่อถือคือ จะแสวงหาข้อมูลที่ไหน (where) ข่าวสารอะไรที่ได้รับ (what) และจะแปลความหมายของข้อมูลที่ได้รับอย่างไร (How)

3. การตัดสินใจ(Decision) ได้แก่การที่บุคคลได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจกรรมต่างๆ ซึ่งนำไปสู่ในการเลือกที่จะยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรมนั้นๆ การยอมรับ(Adoption) หมายถึง การตัดสินใจในการใช้นวัตกรรมอย่างเต็มที่ การปฏิเสธ (Rejection) หมายถึง การตัดสินใจไม่ยอมรับนวัตกรรมนั้น ๆ ในความเป็นจริงบุคคลส่วนมากจะไม่ตัดสินใจยอมรับนวัตกรรม โดยปราศจากการทดลองใช้ หรือทดลองหาตาม สิ่งที่สำคัญเกี่ยวกับแนวทางการตัดสินใจทางด้านนวัตกรรม คือ สามารถนำไปสู่การตัดสินใจปฏิเสธได้เท่ากับการยอมรับในแต่ละขั้นตอนของแนวทางการตัดสินใจนั้นมีศักยภาพถึงจุดปฏิเสธได้ทั้งสิ้น การปฏิเสธมีสองลักษณะ

ภาพที่ 2 แสดงขั้นตอนในกระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรม

ที่มา Rogers (1983:165)

คือ การปฏิเสธแบบไตร่ตรอง (Active Rejection) หมายถึง ได้มีการพิจารณายอมรับนวัตกรรมแต่แล้วก็ตัดสินใจไม่ยอมรับและการปฏิเสธแบบทันทีทันใด (Passive Rejection) หมายถึง การไม่เคยพิจารณาถึงการใช้ประโยชน์ของนวัตกรรมมาก่อน

4. การนำไปใช้ดำเนินการ (Implementation) ขั้นตอนนี้เกิดขึ้นเมื่อ บุคคลได้นำนวัตกรรมไปใช้ และมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะนิสัยอย่างเห็นได้ชัดเจน ขณะที่แนวความคิดใหม่ได้นำไปปฏิบัติ ปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ กับบุคคลที่ยอมรับนวัตกรรม ก็คือจะยอมรับนวัตกรรมได้เท่าไร ขั้นนวัตกรรมอย่างไรและปัญหาที่จะเกิดขึ้นนั้น จะทำการแก้ไขได้อย่างไร โดยปกติปัญหาในการนำไปใช้ดำเนินการนั้น ถ้าผู้ยอมรับนวัตกรรมเป็นองค์กรจะมีปัญหามากกว่าผู้ยอมรับที่เป็นบุคคลและคำถามในการนำนวัตกรรมไปใช้ดำเนินการนั้น จะสิ้นสุดได้เมื่อไร ซึ่งคำตอบก็คือ อาจจะดำเนินการได้อย่างต่อเนื่องและขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะตัวของนวัตกรรมเอง แนวความคิดที่สำคัญขั้นของการนำไปใช้ดำเนินการก็คือ Re-Invention ซึ่งหมายถึงระดับของนวัตกรรมที่ถูกเปลี่ยนแปลงหรือดัดแปลง โดยผู้ใช้งานกระบวนการของการยอมรับและการนำไปใช้ดำเนินการ Re-Invention จะเกิดขึ้นขั้นของการนำไปใช้ดำเนินการสำหรับนวัตกรรมที่แน่นอน และสำหรับผู้ยอมรับที่แน่นอน

5. การยืนยัน (Confirmation) ได้แก่ การที่บุคคลแสวงหาความแน่นอนในตัวนวัตกรรมที่ตัดสินใจแล้ว แต่อาจจะเปลี่ยนการตัดสินใจได้ ถ้ารู้ถึงข่าวสารที่กำลังเกิดความขัดแย้งเกี่ยวกับนวัตกรรมนั้น ๆ ขั้นตอนของการยืนยันจะดำเนินต่อไปหลังจากการยอมรับหรือปฏิเสธ ซึ่งในขั้นตอนการยืนยันนั้น บุคคลต้องการข่าวสารเพื่อใช้ประกอบการพิจารณายอมรับหรือปฏิเสธ เช่น การได้รับข้อมูลในด้านลบก็จะนำไปสู่การยอมรับที่ไม่ต่อเนื่อง (Discontinuance) ซึ่งหมายถึง การตัดสินใจปฏิเสธนวัตกรรมหลังจากที่ได้ยอมรับนวัตกรรมมาก่อน ความไม่ต่อเนื่องมี 2 รูปแบบ คือ Replace Discontinuance หมายถึง ความคิดที่ปฏิเสธเพื่อจะยอมรับนวัตกรรมที่ดีกว่า และ Disenchantment Discontinuance ซึ่งหมายถึง การปฏิเสธด้วยเหตุผล ของความไม่พอใจเกี่ยวกับการปฏิบัตินวัตกรรม ดูเหมือนว่าผู้ที่ยอมรับนวัตกรรมที่หลังจะมีความไม่ต่อเนื่องมากกว่า ผู้ที่ยอมรับนวัตกรรมมาก่อน

สิ่งสำคัญสำหรับ 5 ขั้นตอนของแนวทางการตัดสินใจทางด้านนวัตกรรมก็คือ ช่องทางการสื่อสาร (Communication Channels) ซึ่งหมายถึง ข่าวสารที่ได้รับจากแหล่งกำเนิดจะไปถึงผู้รับทางไหน ช่องทางการสื่อสารอาจจะเป็นในลักษณะ ของบุคคลต่อบุคคล หรือ

ทางสื่อสารมวลชน และกำเนิดจากแหล่งของท้องถิ่นหรือทั่ว ๆ ไป ช่องทางการสื่อสารมวลชน หมายถึงข่าวสารต่าง ๆ ที่ส่งออกมาโดยตัวกลางของสื่อ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์และอื่น ๆ ช่องทางการสื่อสารระหว่างบุคคล หมายถึง การแลกเปลี่ยนข่าวสารที่มากกว่าสองคน ขึ้นไป ช่องทางการสื่อสารมวลชนมีความสำคัญมากขึ้นของความรู้ ช่องทางการสื่อสารระหว่างบุคคลมีความสำคัญมากขึ้นของความเชื่อถือ ช่องทางการสื่อสารทั่วไป มีความสำคัญมากขึ้นของความรู้ ช่องทางการสื่อสารภายในท้องถิ่น มีความสำคัญมากขึ้นของความเชื่อถือ ช่องทางการสื่อสารมวลชน มีความสำคัญมากกว่าช่องทางการสื่อสารระหว่างบุคคล คือ มีความสำคัญสำหรับผู้ยอมรับก่อนมากกว่าผู้ยอมรับทีหลัง ช่องทางการสื่อสารทั่วไปมีความสำคัญมากกว่าช่องทางการสื่อสารในท้องถิ่น สำหรับผู้ยอมรับก่อนมากกว่าผู้ยอมรับทีหลัง

ภายหลังการแพร่กระจายข่าวสารจากแหล่งสารผ่านช่องทางการสื่อสารต่าง ๆ ไปสู่ประชากรเป้าหมายแล้ว กลุ่มประชากรเป้าหมายจะตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรมโดยมีกระบวนการยอมรับเข้ามาเกี่ยวข้อง ซึ่งดิเรก ฤกษ์ทราย (2527:62-65) ให้ความหมายของกระบวนการยอมรับ (Adoption Process) ว่า เป็นกระบวนการทางจิตใจของบุคคลแต่ละคนที่เริ่มตั้งแต่การรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับนวัตกรรมหรือเทคโนโลยีหนึ่งๆ จนถึงการยอมรับเทคโนโลยีนั้นไปปฏิบัติตาม ซึ่งมี 5 ขั้นตอน คือ

1. ขั้นรับทราบ (Awareness Stage) เป็นการเริ่มต้นที่บุคคลได้รับทราบถึงแนวคิดใหม่หรือนวัตกรรมใหม่ ๆ ในสิ่งนั้น แต่ยังไม่ได้รับรายละเอียดเกี่ยวกับนวัตกรรมนั้น
2. ขั้นสนใจ (Interest Stage) เป็นขั้นที่บุคคลเกิดความสนใจในนวัตกรรมนั้น จึงมีการแสวงหาข่าวสารรายละเอียดเพิ่มเติม
3. ขั้นไตร่ตรองหรือขั้นประเมิน (Evaluation Stage) เมื่อบุคคลนั้นได้รับข้อมูลรายละเอียดในนวัตกรรมนั้น ๆ จนถึงระดับหนึ่งก็มักจะไตร่ตรองหรือประเมินโดยเปรียบเทียบประสบการณ์หรือความรู้ของตนก่อนว่า นวัตกรรมนี้เมื่อนำไปปฏิบัติจะให้ประโยชน์ได้สักเพียงใดทำให้เขาได้สิ่งที่ต้องการเข้ามาบ้างไหม
4. ขั้นลองทำ (Trial Stage) โดยลองกระทำตามนวัตกรรมนั้นว่าจะเกิดผลอย่างไร แต่มักจะกระทำในปริมาณน้อยก่อน
5. ขั้นยอมรับหรือนำไปใช้ (Adoption Stage) ขั้นนี้มักเกิดขึ้นหลังจากได้มีการลองทำและประสบผลดี เป็นที่ประจักษ์แล้ว จึงนำนวัตกรรมนั้นไปใช้

2.3.6 ประเภทการตัดสินใจเกี่ยวกับการยอมรับนวัตกรรม

ในขณะที่กระบวนการแพร่กระจายนวัตกรรม ได้ดำเนินไปสู่สมาชิกในระบบสังคมแล้ว ตัวนวัตกรรมจะได้รับการยอมรับหรือไม่นั้น ย่อมขึ้นกับการตัดสินใจของสมาชิกในสังคม โดยทั่วไป ประเภทของการตัดสินใจเกี่ยวกับการยอมรับนวัตกรรมมีอยู่ 3 แบบ คือ

1) การตัดสินใจโดยลำพัง (Optional Innovation Decision) หมายถึง สมาชิกสังคมมีอิสระในการตัดสินใจในการยอมรับหรือไม่ยอมรับตัวนวัตกรรม อาจเป็นปัจเจกบุคคลและกลุ่มขนาดเล็ก

2) การตัดสินใจโดยส่วนรวม (Collective Innovation Decision) หมายถึง การตัดสินใจในการยอมรับนวัตกรรม เป็นที่ยอมรับของสมาชิกสังคมโดยส่วนรวม

3) การตัดสินใจโดยผู้มีอำนาจ (Authority Innovation Decision) หมายถึง การที่ระบบการปกครองของสังคม การตัดสินใจในการยอมรับนวัตกรรมโดยผู้มีอำนาจในสังคมหรือชุมชน

2.3.7 ผลสืบเนื่องจากการยอมรับนวัตกรรม

ภายหลังจากสมาชิกสังคม มีการยอมรับและใช้นวัตกรรมแล้วสามารถทำให้เกิดผลขึ้นได้ทั้งในระดับบุคคลและในระดับสังคม ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 3 รูปแบบ คือ

1) ผลที่เป็นที่พึงพอใจ และไม่เป็นที่พึงพอใจ กับสมาชิกสังคมหรือระบบสังคม

2) ผลที่เกิดขึ้นโดยตรงและโดยอ้อม , เช่น การใช้สารเคมีในการเกษตรกรรม ผลโดยตรงคือ ทำให้ผลผลิตเพิ่มขึ้น ผลทางอ้อมคือ มีสารพิษตกค้าง เป็นต้น

3) ผลที่เกิดขึ้นเป็นผลที่คาดหวัง หรือ เป็นผลที่ไม่มีการคาดหวังมาก่อน เช่น การขุดเจาะน้ำมันบาดาล ผลที่คาดหวังคือการมีน้ำใช้ได้ ผลที่ไม่คาดหวังคือไม่พบน้ำมันบาดาลหรือพบน้ำแต่ใช้ไม่ได้ เป็นต้น

2.4 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

Rogers และ Shoemaker (1971) ได้รวบรวมผลงานวิจัยเกี่ยวกับคุณลักษณะของผู้ยอมรับวิทยากรใหม่ โดยทั่วไปแล้วมีลักษณะ ดังนี้

- 1) ผู้ยอมรับเร็ว มีระดับการศึกษาสูงกว่าผู้ยอมรับช้า
- 2) ผู้ยอมรับเร็ว มีสมรรถนะทางการศึกษาสูงกว่าผู้ยอมรับช้า
- 3) ผู้ยอมรับเร็ว มีขนาดการถือครองที่ดินมากกว่าผู้ยอมรับช้า
- 4) ผู้ยอมรับเร็ว มีการติดต่อกับบุคคลในชุมชนมากกว่าผู้ยอมรับช้า
- 5) ผู้ยอมรับเร็ว มีการติดต่อกับบุคคลอื่น นอกชุมชนมากกว่าผู้ยอมรับช้า
- 6) ผู้ยอมรับเร็ว มีการติดต่อกับพัฒนากรมากกว่า ผู้ยอมรับช้า
- 7) ผู้ยอมรับเร็ว มีความสัมพันธ์กับช่องทางการสื่อสารที่เป็นสื่อสารมวลชนมากกว่าผู้ยอมรับช้า

กระจำจ พันชนวนาวิน และคณะ (2518:22-25) ได้อ้างถึง Millikan ในเรื่อง ของปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาการเกษตร หรือปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการยอมรับนวัตกรรมได้ คือ

1. ปัจจัยทางกายภาพ ได้แก่
 - 1.1 ความต้องการทางวัตถุ เช่น ที่ดิน ภูมิอากาศ
 - 1.2 ความต้องการทางแรงงานของมนุษย์
2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ได้แก่
 - 2.1 ระบบการขนส่ง การเก็บ การทำสำเร็จและการตลาดของผลผลิตเกษตร
 - 2.2 ระบบการจัดหาและแจกจ่ายวัสดุการผลิต ตลอดจนสินเชื่อ
 - 2.3 ราคาของวัสดุการผลิตและอัตราดอกเบี้ยในการกู้ยืม
 - 2.4 ราคาผลผลิตเกษตร ตลอดจนราคาขายปลีกต่อผู้บริโภค
 - 2.5 ระบบการเก็บภาษี การพุ่งราคา การจัดโควต้า การขาย
3. ปัจจัยทางระบบงานและวิธีการจัดการ ได้แก่
 - 3.1 ระบบการเช่าที่ดิน
 - 3.2 ขนาดของที่ทำกิน
 - 3.3 นโยบายและการบริการทั่วไปของรัฐ
 - 3.4 กลุ่มชาวนา (ที่เกิดขึ้นเอง หรือรัฐจัดตั้งขึ้น) เพื่อประสานกำลังผลิต

เช่น การชลประทาน การใช้เครื่องทุ่นแรง เป็นต้น การให้บริการทางเศรษฐกิจ เช่น สถานีอนามัย โรงเรียน ฯลฯ จัดการปกครองตนเองในท้องถิ่น กระจายถ่ายทอดความรู้ เช่น การศึกษาผู้ใหญ่ ยุวกสิกร ฯลฯ

4. ปัจจัยทางสังคม วัฒนธรรมและจิตวิทยา ได้แก่

4.1 สถานะของกลุ่มเกษตรกรหรือสถาบันเกษตรกร การปฏิบัติ และค่านิยมพื้นฐานของสังคมส่วนรวมของประเทศ

4.2 ปัจจัยทางระบบรัฐประศาสนศาสตร์ เช่น โครงสร้างระบบข้าราชการ ค่านิยม วิธีการปฏิบัติของข้าราชการ

4.3 โครงสร้างทางสังคม ค่านิยมทางวัฒนธรรมและความเคลื่อนไหวของชุมชนเกษตรกร

4.4 ขบวนการของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม สิ่งขัดขวางการเปลี่ยนแปลงแรงผลักดันที่จะทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง ความสัมพันธ์ระหว่างผลของการเปลี่ยนแปลงส่วนหนึ่งที่มีต่อส่วนอื่น ๆ ของสังคม

5. ปัจจัยทางวิชาการ ได้แก่

5.1 ระบบการจัดการและบริหารของการวิจัยพื้นฐานและประยุกต์

5.2 การกระจายความรู้ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ

5.2.1 เทคนิคการผลิต เช่น การเพาะปลูก การใช้พันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ใหม่ ๆ ดินและการบำรุงดิน การจัดการระบบการให้น้ำ การวิศวกรรมเกษตร การป้องกันและปราบปรามศัตรูพืช เคหศาสตร์

5.2.2 ความรู้ทางเศรษฐกิจ เช่น เศรษฐศาสตร์การใช้ที่ดิน เศรษฐศาสตร์ทั่วไป การจัดการฟาร์ม

5.2.3 ระดับการศึกษาทั่วไป เช่น การรู้หนังสือ การศึกษาผู้ใหญ่และระบบสื่อสารมวลชน

ทศนี้ แก้วสว่าง (2519:151) ได้ศึกษาถึง การเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ความทันสมัยทางการเกษตรพบว่า ปัญหาและอุปสรรคในการไม่ยอมรับวิทยาการแผนใหม่ ได้แก่ การขาดแคลนเงินทุน เกษตรกรมีทัศนคติยึดมั่นในวิธีการแบบบรรพบุรุษ การศึกษาน้อย และละทิ้งไปนาน เกษตรกรส่วนใหญ่มีวัยสูง ระบบตลาดไม่คล่องตัวและมีปัญหาในเรื่องพ่อค้าคนกลาง

สมภพ เพชรรัตน์ (2523:90) ได้ศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการยอมรับไม่ยอมรับเทคโนโลยีการเกษตรของเกษตรกร ในเขตโครงการปฏิบัติการพัฒนาสังคม อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง พบว่า มีความสัมพันธ์ทางบวกระหว่างการยอมรับเทคโนโลยีกับอายุ จำนวนไร่ ที่ถือครอง รายได้จากการเกษตร แต่มีค่าความแตกต่างกันระหว่างการยอมรับเทคโนโลยีกับความถี่ในการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริม ฯ จากหน่วยงานต่าง ๆ

ดิเรก ฤกษ์ทราย (2527:57-62)กล่าวถึง ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการยอมรับนวัตกรรมไว้หลายประการ ดังนี้

1. ปัจจัยที่เป็นเงื่อนไขหรือสภาพการณ์โดยทั่วไป

- 1.1 สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม รวมทั้งสภาพทางภูมิศาสตร์
- 1.2 สมรรถภาพในการดำเนินงานของสถาบัน หรือองค์การโดยส่วนรวมเกี่ยวกับการพัฒนาการเกษตร

2. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องโดยตรง

2.1 บุคคลเป้าหมาย หรือผู้รับการเปลี่ยนแปลงเฉพาะพื้นฐานของเกษตรกรซึ่งได้แก่ พื้นฐานทางสังคม พื้นฐานทางเศรษฐกิจ พื้นฐานในการติดต่อสื่อสาร และอื่น ๆ เช่น แรงจูงใจไม่สัมฤทธิ์ (Achievement Motivation) มีความพร้อมทางด้านจิตใจ มีข้อมูลที่เกี่ยวข้องมาก มีทัศนคติที่ดีต่อเจ้าหน้าที่ส่งเสริมและ เทคโนโลยีที่นำมาเพื่อการเปลี่ยนแปลง

2.2 ปัจจัยที่เป็นนวัตกรรมเอง มีผลต่อการยอมรับนวัตกรรมหรือเทคโนโลยีเกษตรภายใต้สถานการณ์แวดล้อมหนึ่ง ๆ ที่สำคัญ คือ ต้นทุนและกำไร ความสอดคล้อง และความเหมาะสมกับสิ่งที่มีอยู่ในชุมชน สามารถปฏิบัติและเข้าใจได้ง่าย สามารถเห็นว่าปฏิบัติได้ผลแล้ว สามารถแบ่งแยกออกเป็นขั้นตอนหรือแยกเป็นเรื่องราว ได้ ใช้เวลาน้อยหรือประหยัดเวลาและเป็นการตัดสินใจของกลุ่ม

2.3 สิ่งที่เกี่ยวข้องกับผู้นำการเปลี่ยนแปลง หรือเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ซึ่งเจ้าหน้าที่ต้องมีอุดมการณ์ที่จะทำงานเพื่อรับใช้มวลชน มีความรู้ความสามารถในด้านเทคโนโลยีเกษตร ตลอดจนวิธีการส่งเสริมเป็นที่ยอมรับของเกษตรกร

สมเกียรติ ศรีจักรวาท (2521:22-23) สรุป ข้อดีและข้อจำกัดของวิธีการส่งเสริมการเกษตรทั้ง 3 วิธี ดังนี้ คือ

1) วิธีการส่งเสริมแบบเป็นรายบุคคล มีข้อดีว่า เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรและเกษตรกร จะมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด มีความเป็นกันเอง สามารถซักถามข้อข้องใจหรือปัญหาได้ เป็นการติดต่อแบบสองทิศทาง (Two-Way Communication) และมีผลต่อการยอมรับสูง ส่วนข้อจำกัดคือ การติดต่อแบบนี้สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายและเวลามากรวมทั้งทำได้ไม่ทั่วถึง

2) วิธีการส่งเสริมแบบกลุ่มบุคคล ข้อดี คือ ประหยัดเวลา ค่าใช้จ่ายและแรงงาน เป็นการติดต่อแบบสองทิศทาง อีกทั้งทำให้ไม่เกิดการเบี่ยงเบน ทั้งนี้ เพราะเกษตรกรมีความสนใจหรือมีปัญหามาร่วมกันเรื่องเดียวกัน ทั้งยังมีโอกาสร่วมกันทำงานเป็นกลุ่มอีกด้วย ข้อจำกัดคือ อาจจะต้องใช้เวลาในการชักจูงให้กลุ่มมีการตัดสินใจ เกี่ยวกับมติของกลุ่มออกมาไม่สามารถที่จะเข้าถึงปัญหาที่สมาชิกแต่ละคนประสบได้ครบถ้วน เพราะปัญหาที่ต้องแก้ไขเป็นปัญหาส่วนรวม หรือปัญหาร่วมกันของสมาชิก

3) วิธีการส่งเสริมแบบมวลชน ข้อดี คือ สามารถเข้าถึงเกษตรกรเป้าหมายได้คราละมาก ๆ แต่ข้อจำกัดมักจะได้ผลเฉพาะในด้านกระตุ้นความคิดหรือปลุกกระแสมุมความคิดเท่านั้น ไม่มีผลผูกพันทางจิตใจ ก่อให้เกิดการยอมรับมากและมักเป็นการติดต่อแบบทางเดียว (One-Way Communication)

กองแผนงาน กรมป่าไม้ (2531:25)สรุปผลการติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงานของศูนย์เพาะชำกล้าไม้ ในท้องที่ภาคกลางและภาคใต้ ดังนี้คือ การประชาสัมพันธ์ของศูนย์เพาะชำกล้าไม้ นั้น ส่วนใหญ่ศูนย์ ฯ ได้ดำเนินการประชาสัมพันธ์หลายด้าน เช่น การจัดนิทรรศการแจกเอกสารใบปลิว วิทยุท้องถิ่น การจัดโครงการฝึกอบรมการเพาะชำกล้าไม้ พร้อมทั้งจัดส่งเจ้าหน้าที่ของศูนย์ ฯ ไปบรรยายในโครงการอบรมต่าง ๆ ขณะเดียวกันผู้มาขอรับกล้าไม้ส่วนใหญ่ได้ทราบว่าตนจะไปขอรับกล้าไม้จากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ โดยการที่เจ้าหน้าที่มาทำการประชาสัมพันธ์หรือทราบจากการเข้ารับการอบรมโครงการต่าง ๆ ของทางราชการ ทำให้คำแนะนำของศูนย์นั้น ศูนย์เพาะชำกล้าไม้ทุกศูนย์ ฯ มีการให้คำแนะนำแก่ผู้ขอรับกล้าไม้โดยส่วนใหญ่จะให้คำแนะนำเป็นบางครั้ง ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับความสนใจของผู้มาขอรับกล้าไม้ด้วย ส่วนผู้ขอรับกล้าไม้นั้น ส่วนใหญ่เคยได้รับคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่ศูนย์ ฯ ในขณะที่มาขอรับกล้าไม้ สำหรับลักษณะการให้คำแนะนำที่เหมาะสมนั้น ผู้ขอรับกล้าไม้ต้องการให้มีทั้งการ

แนะนำด้วยวาจาและการจัดทำเอกสารคู่มือแจก

อดิศักดิ์ ศรีสรรพกิจ (2522:58) กล่าวว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดการยอมรับขึ้นอยู่กับ

1. Innovation ที่ต้องการนำไปเผยแพร่จะมีการยอมรับสูงและเร็ว ควรมีลักษณะ ดังนี้

1.1 วิทยาการนั้นต้องมีแนวโน้มให้เห็นว่าดีกว่าของเดิม(Relative Advantage)

1.2 วิทยาการนั้น ต้องคล้ายคลึงกับของเดิม จะมีความแตกต่าง หรือเปลี่ยนแปลง

ไม่มาก (Compatibility)

1.3 ควรอยู่ในลักษณะที่ง่าย ๆ ไม่ค่อยยุ่งยากหรือซับซ้อน (Complexity)

1.4 สามารถปฏิบัติทดลองได้ หรือสามารถแบ่งมาทดลองได้เป็นบางส่วน

(Trailability)

1.5 สามารถมองเห็นหรือทำให้เห็นได้

2. Communication Channel ต้องเลือกเข้าให้เหมาะสมกับขั้นตอนของการยอมรับ และประเภทของบุคคล

3. Society ลักษณะทางด้านสังคม เช่น สังคมก้าวหน้าหรือล้าหลัง ถ้าเป็นสังคมก้าวหน้าอัตราการยอมรับจะเร็ว

4. การทุ่มเทของเจ้าหน้าที่(Change Agent)ถ้าเจ้าหน้าที่ตั้งใจทำงานอย่างจริงจัง ความสำเร็จก็มีมากขึ้น

อดิน รพีพัฒน์ และ คณะ (2531:บทคัดย่อ) สรุปผลการประเมินกระบวนการดำเนินงานพัฒนาในพื้นที่ชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือไว้ว่า กระบวนการในการดำเนินงานพัฒนาของรัฐนั้นยังขาดการมีส่วนร่วมของชาวบ้านอย่างเพียงพอ รวมทั้งยังขาดการดำเนินงานพัฒนาแบบล่างขึ้นสู่บน (Bottom Up) อย่างมีประสิทธิภาพ ในส่วนการดำเนินงานของพัฒนากรในระดับพื้นที่นั้น ปัญหาเรื่องงบประมาณในการดำเนินโครงการ ทำให้พัฒนากรดำเนินงานไม่ได้เต็มที่ และการพิจารณาผลงานมักจะ เน้นหนักงานเรื่องงบประมาณของโครงการมากกว่าคุณภาพของโครงการ กรอบนโยบายในการดำเนินโครงการบางโครงการที่มีการกำหนดจากเบื้องบน ทำให้หมู่บ้านที่ด้อยโอกาส ไม่ได้เข้าร่วมโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ

กาญจนา แก้วเทพ (งานวิจารณ์ สารัตนะ, 2532:48-51) เสนอแนวความคิด การพัฒนาแนว "วัฒนธรรมชุมชน" โดยเสนอว่า การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนนี้เป็นเครื่องมือชนิดหนึ่งในการพัฒนา น่าจะจำเป็นต้องใช้ควบคู่กับการพัฒนาแบบอื่น ๆ ประสิทธิภาพของการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน คือ "กินพอดี อยู่พอดี" มิใช่ "กินคืออยู่ดีขึ้นเรื่อยๆ" การพัฒนาต้องมุ่งยกระดับจิตใจชาวบ้านให้ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันสร้างศีลธรรมอันหมู่บ้านให้เข้มแข็ง บำรุงรักษาวัฒนธรรมแต่ละชุมชน มุ่งชุมชนที่มีศีลธรรมดีงาม การพัฒนาแบบวัฒนธรรมชุมชนนั้นต้องคำนึงถึง "แนวการพัฒนาจากล่างขึ้นบน" (Bottom Up) ซึ่งประกอบด้วยหลายมิติ คือ

1) ความต้องการ การที่จะพัฒนาอะไรนั้น จะต้องเริ่มต้นจากความต้องการของชุมชนที่แท้จริง ลำดับความต้องการของชุมชนหนึ่ง ๆ อาจมีความต้องการที่แตกต่างกัน เช่น บางชุมชนอาจต้องการพัฒนาสังคมมากกว่าเศรษฐกิจ การพัฒนาชุมชนนี้จึงไม่จำเป็นต้องเริ่มต้นจากระบบเศรษฐกิจ

2) วิธีการในการตอบสนองความต้องการหรือวิธีการแก้ปัญหาที่จำเป็นต้องศึกษาและทำความเข้าใจวิธีการแก้ปัญหาของชุมชนที่ผ่านมาในอดีต เพื่อใช้เป็นแนวทางการพัฒนาต่อไป ตัวอย่างเช่น วิถีชีวิต วิถีคิด การจัดลำดับคุณค่า หลักเกณฑ์และเหตุผลของแต่ละชุมชน เป็นต้น

3) การวางแผนงานเพื่อแก้ปัญหาในปัจจุบัน ในการวางแผนการพัฒนาเพื่อสนองความต้องการและ/หรือเพื่อแก้ปัญหาชุมชนนั้น จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมชุมชนเป็นตัวตั้ง และประสานบูรณาการกับความรู้และเทคโนโลยีจากภายนอก ทั้งนี้ เพื่อความสำเร็จในการดำเนินงานตามแผนพัฒนาอย่างเหมาะสม และสอดคล้องกับความต้องการของชุมชนโดยแท้จริง

2.5 กรอบแนวคิดในการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้ แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 ทำการศึกษากระบวนการในการดำเนินงานของศูนย์ส่งเสริม ฯ โดยการสัมภาษณ์พนักงานเจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติงานประจำศูนย์ ฯ ในประเด็นที่เกี่ยวกับกระบวนการดำเนินงาน มีขั้นตอนและวิธีการอย่างไร ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานที่ผ่านมา ในระหว่างปีงบประมาณ 2534-2536 ส่วนที่ 2 ทำการศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับทัศนคติและพฤติกรรมเกี่ยวกับความรู้และเทคโนโลยีใหม่ หรือ นวัตกรรมของประชากรเป้าหมาย ที่รับบริการจากการดำเนินงานของศูนย์ส่งเสริม ฯ ในระหว่างปีงบประมาณ 2534-2536 ซึ่งจากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง สามารถนำแนวคิด

เกี่ยวกับวณศาสตร์ชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับระบบการส่งเสริม และแนวคิดเกี่ยวกับการยอมรับนวัตกรรมสร้างเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาได้ดังภาพที่ 3 ซึ่งได้จำแนกปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับทัศนคติและพฤติกรรมออกเป็น 2 กลุ่มคือ

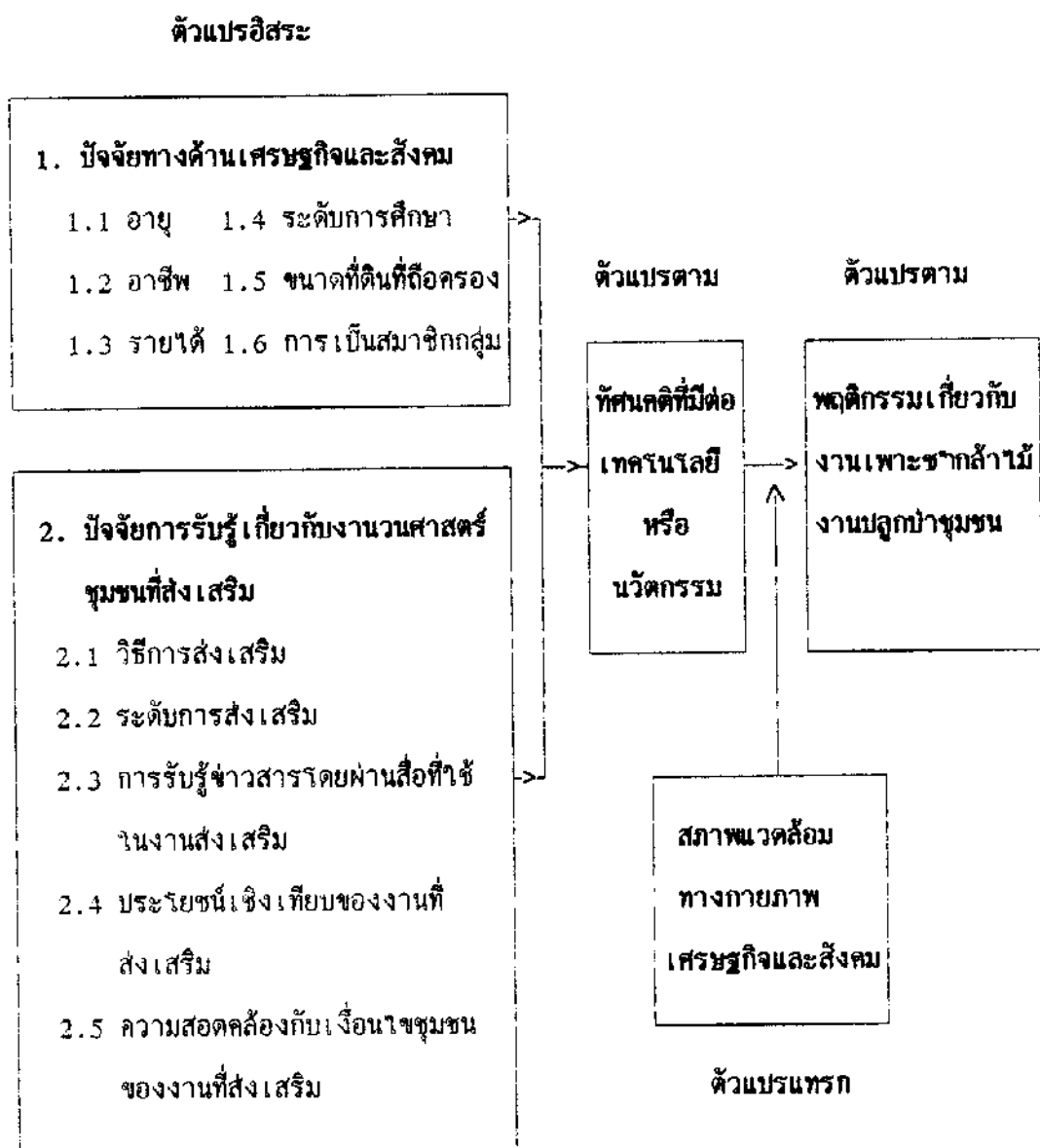
1. ปัจจัยเกี่ยวกับสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้รับการส่งเสริม
2. ปัจจัยทางการรับรู้เกี่ยวกับกิจกรรมวณศาสตร์ชุมชนที่ศูนย์ ฯ ส่งเสริมเผยแพร่ ซึ่งประกอบด้วย การรับรู้วิธีการส่งเสริม ระดับการส่งเสริม การรับรู้ข่าวสารโดยผ่านสื่อที่ใช้งานส่งเสริม ประโยชน์เชิงเทียบและความสอดคล้องกับเงื่อนไขชุมชน

การที่ผู้รับการส่งเสริมมีการรับรู้เกี่ยวกับกิจกรรมวณศาสตร์ชุมชนที่ศูนย์ ฯ ส่งเสริม เผยแพร่ยอมรับมีอิทธิพลต่อทัศนคติอย่างใดอย่างหนึ่งและสามารถส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมในส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานวณศาสตร์ชุมชนได้

จากกรอบแนวคิดในการศึกษา สามารถกำหนดสมมติฐานในการศึกษาได้ว่า

2.5.1 ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของผู้รับการส่งเสริม ได้แก่ อายุ อาชีพ รายได้ ระดับการศึกษา ขนาดที่ดินที่ถือครองและการเป็นสมาชิกกลุ่ม มีความสัมพันธ์กับทัศนคติและพฤติกรรมของผู้รับการส่งเสริมเกี่ยวกับงานที่ส่งเสริมเผยแพร่

2.5.2 ปัจจัยทางการรับรู้เกี่ยวกับกิจกรรมวณศาสตร์ชุมชนที่ส่งเสริมเผยแพร่ คือ วิธีการส่งเสริม ระดับของการส่งเสริม การรับรู้ข่าวสารโดยผ่านสื่อที่ใช้งานส่งเสริม ประโยชน์เชิงเทียบและความสอดคล้องกับเงื่อนไขชุมชน เป็นปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับทัศนคติและพฤติกรรมของผู้รับการส่งเสริมเกี่ยวกับงานที่ส่งเสริมเผยแพร่

ภาพที่ 3 แสดงกรอบแนวคิดในการศึกษาพฤติกรรม เกี่ยวกับการเพาะชำกล้าไม้ และการปลูกป่าชุมชน